

Χρήστου Γιανναροῦ

ἄλφαβητάρι τῆς πίστεως

Σελίδες 1-63 ἀπὸ τὶς 245 ἐκδ. Δόμος

Πρώτη ἔκδοση, Ἀθήνα 1983

Ἐπανεδόσεις: 1983, 1984, 1985, 1986, 1987 δίς, 1988, 1991, 1996, 1999, 2002

Παρούσα ἐπανεκδοση: 2006

Ψηφιοποίηση: Σωτήρης Μητραλέξης

ISBN 960-7217-38-1

Christos Yannaras, 84 Plastira str., 171 21 Nea Smyrni

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα: Ἐκδόσεις «Δόμος»

Μαυρομαχάλη 16, 106 80 Ἀθήνα, Τηλ. 210 360 55 32, Fax 210 36 37 304

Στὸν Σπυριδώνη καὶ τὸν Ἀναστάση
ἐπιούσιο κληροδότημα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ*

Τὸ βιβλίο αὐτὸ δὲν ζητάει νὰ πείσει γιὰ τὶς θέσεις του, οὔτε νὰ μεταπείσει ὑποθετικούς ἀντιπάλους. Δὲν εἶναι μιὰ «ἀπολογητικὴ» τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ δὲν ἐπιδιώκει νὰ προσυλητίσει στὶς ἀπόψεις του τὸν ἀναγνώστη. Ἔχει μιὰ καὶ μόνη φιλοδοξία: Νὰ ξεχωρίσει αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἀπ' ὅ,τι δὲν εἶναι χριστιανικὴ πίστις. Νὰ ἀναιρέσει, ὅσο τὸ μπορεῖ, τὴ σύγχυσις ποὺ μοιάζει νὰ ὑπάρχει σήμερα στὶς συνειδήσεις σὲ σχέση μὲ τὴν ἀλήθεια τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Νὰ ξεκαθαρίσει αὐτὴν τὴν ἀλήθεια ἀπὸ ἀλλότριες καὶ ξένες προσμεϊξίσεις ποὺ τείνουν νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν.

Κι ὅλα αὐτὰ νὰ γίνουν μὲ τρόπο ἀπλό, κατανοητό, προσιτὸ στὸν «μέσο ἄνθρωπο», ὅπως λέμε, καὶ εἰδικότερα στὸν μέσο «διανοούμενο» ἄνθρωπο. Γιατί κυρίως αὐτός, ὁ διανοούμενος, εἶναι ὁ φορέας καὶ τὸ θύμα τῆς σύγχυσις. Ἀποκομμένος, κατὰ κανόνα, ἀπὸ τὶς βιωματικὲς ρίζες τῆς πίστεως, ἴσως καὶ καταπιεσμένος ψυχολογικὰ ἀπὸ μιὰ τυπολατρικὴ οἰκογενειακὴ θρησκευτικὴ ἰσχύος, μὲ μνημὲς συνήθως ἀρνητικὲς ἀπὸ ἓνα ἀνούσιο μάθημα κατήχησις στὸ σχολεῖο, ἀπορρίπτει ὁ σημερινὸς διανοούμενος αὐτὸ ποὺ νομίζει πὼς εἶναι ἡ πίστις, ἐνῶ στὴν πραγματικὴ ἀγνοεῖ τὴν πίστις. Ἄν ὅμως θελήσει κάποτε νὰ πληροφορηθεῖ, τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸ ποὺ ἀπορρίπτει, ἂς ὑπάρχει ἓνα ἀκόμα μικρὸ βιβλίο -ἀλφαβητάρη ἢ στοιχειῶδες ἐγχειρίδιο- γραμμένο στὴ δική του γλώσσα, ὅπου νὰ μπορεῖ νὰ καταφύγει.

Παράτολμο, ὅπωςδῆποτε, τὸ ἐγχείρημα. Γιατί εἶναι μᾶλλον ἀδύνατο νὰ μιλήσει κανεὶς γιὰ βεβαιότητες ζωῆς μὲ τὴ γλώσσα τοῦ μυαλοῦ, τὴ γλώσσα τῆς διανόησης. Ἀλλὰ ὁ εὐαγγελισμὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως εἶναι, πρὶν ἀπὸ ὅλα, ἡ ἴδια ἡ ἀγάπη τῆς

---

* σελ. 9

Ἐκκλησίας πὸν «πάντα στέγει».* Πρέπει λοιπὸν νὰ στεγάσει καὶ αὐτὴ τὴν «ταλαίπωρη γενιά, τὴ θρεμμένη μὲ λογικὴ καὶ Διαφωτισμό», καθὼς λέει ὁ ποιητὴς†. Νὰ στοχεύσει στὸν ὀρθολογιστὴ, πὸν σήμερα πιά βρίσκεται μέσα σὲ ὅλους μας, εἶναι λίγο-πολύ ὁ ἑαυτὸς μας. Καὶ νὰ μιλήσει ἡ ἀγάπη μιὰ γλώσσα, πὸν δίχως νὰ ἀλλοιώνει τὴν πίστη σὲ ὀρθολογικὸ σύστημα, νὰ εἶναι μιὰ γλώσσα κατανοητὴ στὸν ἐγκλωβισμένο μέσα στὴ λογικὴ του σημερινὸ ἄνθρωπο –νὰ ρίχνει κάποια γέφυρα πρὸς τὴ μεριά του.

Κοντολογία: Ἐδῶ προσφέρεται ἓνα «ἀλφαβητὰρι τῆς πίστεως», ὅχι τὸ πληρέστερο, οὔτε τὸ καλύτερο. Ἡ πίστη πὸν ἐκθέτει εἶναι ἡ ὀρθόδοξη πίστη τῆς Ἐκκλησίας –δὲν λέει δικὰ του πράγματα. Ἀλλὰ ὁ τρόπος τῆς ἐκθεσης καὶ προσφορᾶς εἶναι ὁποσδήποτε ἀτομικὸ ἐγγεῖρημα, μὲ σίγουρες ἀδυναμίες καὶ ἐλλείψεις. Εἴπαμε: γιὰ νὰ βρεῖς τὸ σωστὸ τρόπο στὴν παρουσίαση τῆς πίστεως χρειάζεται ἀγάπη πολλή. Καὶ ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι οὔτε συναισθηματισμὸς, οὔτε μόνον καλὲς προθέσεις, ἀλλὰ τὸ μέγιστο ἄθλημα τῆς αὐθυπέμβασης –δηλαδὴ τῆς ἀγιότητος, πὸν λέει ἡ Ἐκκλησία.

Ἄν, παρ’ ὅλα αὐτά, κάποιος ἢ κάποιοι κατορθώσουν νὰ συλλαβίσουν τὴν πίστη μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἀλφαβητὰρι, θὰ ἔχει ἐπαληθευτεῖ, γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ, τὸ παράδοξο τῆς Σιλωάμ: Μὲ λίγο πηλὸ τῆς γῆς, ν’ ἀνοίγουν μάτια ἀνθρώπινα στὴν ἐκπληξη τῆς ζωῆς.

---

* σελ. 10

† ...wretched generation of enlightened men... T.S. ELIOT, *Choruses from "The Rock"*, III.

1. «ΘΕΤΙΚΗ» ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ*

Υπάρχουν γνώσεις ή επιστήμες που τις ονομάζουμε *θετικές*. Διεκδικούν τη θετικότητα, δηλαδή τη σιγουριά, το χαρακτήρα της αναμφισβήτητης βεβαιότητας. Κάθε άνθρωπος μπορεί να τις επαληθεύσει με την παρατήρηση, το πείραμα ή τον μαθηματικό λογισμό. Αναφέρονται στην πραγματικότητα του κόσμου που μας περιβάλλει, είναι γνώσεις ή επιστήμες της *φυσικής* πραγματικότητας.

Έξισου *θετικές* εμφανίζονται και οι επιστήμες που ασχολούνται με το φαινόμενο του κοινωνικού βίου των ανθρώπων, την οργάνωση και τη λειτουργία του, ή με τις αξιόπιστες πληροφορίες για το παρελθόν- την *Ιστορία* του ανθρώπου. Και εδώ η γνώση είναι άμεσα και εμπειρικά επαληθεύσιμη, έπομένως σίγουρη και υποχρεωτική για όλους.

Αυτή η σίγουρη, θετική και αναμφισβήτητη γνώση μοιάζει να είναι η βασικότερη επιδίωξη του πολιτισμού μας σήμερα. Κάθε πτυχή του *τρόπου* της ζωής μας, από την οικογενειακή αγωγή ως τη σχολική εκπαίδευση και ως το επάγγελμα και την οργάνωση των δομών και θεσμών του κοινού μας βίου, προϋποθέτουν, αλλά και στοχεύουν σε αυτό που λέμε *αντικειμενικότητα*: τη φανερή σε όλους, χειροπιαστή, στέρεα γνώση.

Σαν νοοτροπία, ατμόσφαιρα, αυτονόητη ανάγκη, ή απαίτηση της αντικειμενικότητας σφραγίζει τον άνθρωπο της εποχής μας. Μεγαλώνουμε,

---

* σελ. 11

μαθαίνοντας να εκτιμάμε ό,τι είναι λογικό, αναμφισβήτητα όρθό. Έξοπλιζόμαστε με την αντικειμενική όρθότητα, γιατί αυτή μόνο επιβάλλεται* και οδηγεί στην κοινή αναγνώριση και στην επίτευξη όρισμένων στόχων.

Κι όμως, ταυτόχρονα, μέσα στην όρθολογικά οργανωμένη ζωή μας παραμονεύουν μερικά έρωτήματα που είναι αδύνατον να υποταχθούν στην απαίτηση για θετική γνώση. Μια πρώτη ομάδα τέτοιων ερωτημάτων συνδέεται με τις εμπειρίες που έχουμε από το χώρο της Τέχνης: Τί είναι αυτό που διαφοροποιεί έναν πίνακα του Rembrandt από έναν πίνακα του Van Gogh, τη μουσική του Bach από τη μουσική του Mozart; Πώς γίνεται να μένει ανυπότακτη σε κάθε θετικό προκαθορισμό και σε κάθε αντικειμενική ταξινόμηση ή καλλιτεχνική δημιουργία του ανθρώπου; Και πώς το μάραρο, το χρώμα ή οι λέξεις «φυλάγουν τη μορφή του ανθρώπου», καθώς λέει ο ποιητής- σώζουν τη μοναδικότητα και άνομοιότητα του κάθε καλλιτέχνη αποτυπωμένη στο έργο του;

Τέτοια ερωτήματα, αναπάντητα από τη «θετική γνώση», γεννάει και η ίδια ή παρατήρηση της φύσης, όταν ξεπεράσουμε την απλή πιστοποίηση των αντικειμένων και αναρωτηθούμε για την αρχική τους αιτία και τον τελικό τους σκοπό: Πώς έγιναν όλα όσα υπάρχουν γύρω μας και ποῦ κατατείνουν; Έγιναν από κάποιον, έγιναν στην τύχη, υπάρχουν πάντα και θα υπάρχουν με τον ίδιο λόγο και ανεξήγητο τρόπο; Όποια απάντηση κι αν δεχθούμε, είναι εξίσου αυθαίρετη και αναπόδεικτη- πάντοτε με κριτήρια της θετικής γνώσης. Και πώς έρμηνεύεται τὸ κάλλος τοῦ κόσμου, ἡ ἄρμονία, ἡ τάξη, ἡ οργανική λειτουργικότητα που ὑπηρετεῖ κάθε ἐλάχιστη λεπτομέρεια τοῦ φυσικοῦ κόσμου;

Πέρα κι από όλα αυτά, σε κάποια στιγμή της ζωής μας, κάποια «στροφή του δρόμου μας», συναντιώμαστε† αναπόφευκτα με την ἀρρώστια, τὴ φθορά, τὸ θάνατο. Καὶ τότε προβάλλουν τὰ πιὸ ἀμείλικτα ἐρωτήματα: Ποιὰ εἶναι ἡ λογικὴ αὐτοῦ τοῦ ἐφήμερου κύκλου τῆς βιολογικῆς μας ὕπαρξης; Τελειώνουν λοιπὸν ὅλα σὲ δυὸ μέτρα γῆς; Καὶ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ σβύνει μετὰ τὸ θάνατο καὶ ἀφήνει τὸ κορμὶ σὰν οὐδέτερο ἀντικείμενο νὰ λιώσει στὸ χῶμα; Τί εἶναι τὸ βλέμμα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ λόγος, τὸ γέλιο

---

* σελ. 12

† σελ. 13

του, οί χειρονομίες, ή «έκφρασή» του; Αυτό που σβύνει με τὸ θάνατο εἶναι ὅ,τι τὸν κάνει μοναδικό, ἀνόμοιο καὶ ἀνεπανάληπτο- ὁ τρόπος πὸν ἀγαπάει, πὸν χαίρεται, πὸν πονάει, ὁ ξεχωριστὸς τόπος με τὸν ὁποῖο κάθε ἄνθρωπος πραγματοποιεῖ τὴ ζωή. Ὅλα αὐτὰ καὶ ὅσα ἄλλα προσπαθεῖ νὰ τὰ σπουδάσει σήμερα με ἐπιστημοσύνη ἢ «ψυχολογία τοῦ βάθους», ὅπως τὴ λέμε, ἢ συνείδηση καὶ τὸ ὑποσυνείδητο καὶ τὸ ἀσυνείδητο καὶ τελικὰ τὸ «ἐγώ», ἢ ταυτότητα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι λειτουργίες βιολογικές, ὅπως ἡ πέψη καὶ ἡ ἀναπνοὴ καὶ ἡ κυκλοφορία τοῦ αἵματος; Ἡ μήπως ὁ ἄνθρωπος εἶναι, ὑπάρχει, με τρόπο πὸν δὲν ἐξαντλεῖται στὶς βιολογικές λειτουργίες του καὶ αὐτὸς ὁ τρόπος κάνει ἀληθινὰ ὑπαρκτὸ τὸν ἄνθρωπο χωρὶς νὰ θίγεται ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὸ θάνατο;

Σὲ κάποια στιγμή τῆς ζωῆς του, καμπὴ ἢ «στροφὴ τοῦ δρόμου» του, ὑποψιάζεται ὁ ἄνθρωπος πὸς ἡ θετικὴ γνώση ἀπαντᾷ μόνο σὲ ἐλάχιστα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματά του. Κι ὅτι ὑπάρχει ἓνας χῶρος *μετὰ-τῆ-φυσικῆ*, ὁ μεταφυσικὸς χῶρος (ὁ χῶρος τῆς τέχνης, τοῦ ἔρωτα, τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπαρξῆς) πὸν γιὰ νὰ τὸν γνωρίσει κανεὶς πρέπει νὰ τὸν προσεγγίσει με «μέτρα καὶ σταθμὰ» πολὺ διαφορετικὰ ἀπὸ αὐτὰ πὸν ἐξασφαλίζουν τὴν ἀπλὴ πιστοποίηση τῶν αἰσθητῶν δεδομένων τῆς φύσης.

Αἰῶνες ὀλόκληρους πάλεψε καὶ παλεύει ὁ ἄνθρωπος* με τὰ μετα-φυσικὰ ἐρωτήματα. Ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη, οἱ θρησκείες, εἶναι μορφὲς αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης καὶ ἀέναης πάλης, πὸν ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ κάθε ἄλλο ὑπαρκτὸ καὶ δημιουργεῖ τὸν *πολιτισμό* του. Σήμερα ζοῦμε σὲ ἓναν πολιτισμὸ πὸν προσπαθεῖ νὰ θεμελιωθεῖ στὴν «ἀπόθηση», τὴ λησμονιὰ τῶν μεταφυσικῶν ἐρωτημάτων, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ στάση πάλι μεταφυσικὴ εἶναι καὶ θεμελιώνει κι αὐτὴ (ἢ ξεθεμελιώνει) ἓναν πολιτισμὸ.

Ἐξ ἄλλου, ὅσο κι ἂν προσπαθεῖ νὰ ἀποφύγει ὁ ἄνθρωπος τὰ ἀμείλικτα ἐρωτήματα τῆς μεταφυσικῆς, ὅσο κι ἂν ἐπιχειρεῖ νὰ τὰ ξεχάσει μέσα στὸν πυρετὸ τῆς ἐπαγγελματικῆς δραστηριότητος, τῆς πολιτικῆς στράτευσης ἢ στὴν ἀκόρεστη ἀναζήτηση τῆς ἡδονῆς, ὅσο κι ἂν τὰ περιφρονεῖ καὶ τὰ χλευάζει στὸ ὄνομα μιᾶς μυθοποιημένης «ἐπιστήμης» πὸν «σὲ ὅλα ἀπαντᾷ» ἢ «κάποτε θὰ ἀπαντήσῃ», τὰ ἐρωτήματα καιροφυλακτοῦν σὲ κάποια στιγμή τοῦ δρόμου. Ἡ ξαφνικὴ «βλάβη», πὸν λέει ὁ Dürrenmatt: αὐτοκινητιστικὸ δυστύχημα, ἓνας καρκίνος, κάποιο καρδιακὸ

* σελ. 14

«έπεισόδιο». Καὶ ἡ πανοπλία τῆς αὐτάρκειας καταρρέει, ἡ γυμνότητα τοῦ ἀνθρώπου ἀποδείχεται σπαραχτική. Τὸ χάος τῶν ἀναπάντητων ἐρωτημάτων ἀνοίγεται ἀδόκητα μπροστά μας καὶ δὲν εἶναι ἀπορίες τοῦ μυαλοῦ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, ἀλλὰ φοβερὰ κενὰ στὴν ὑπαρξή μας.

Σὲ αὐτὲς τὶς ἀπροσδόκητες στιγμὲς τῆς «μεταφυσικῆς ἀφύπνισης», θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ὅλα μας τὰ ἐρωτήματα συνοψίζονται αὐτὸματα σὲ μιὰ σημαδιακὴ λέξη, αὐτονόητα γνωστὴ καὶ ἀπροσμέτρητα ἄγνωστη: ὁ Θεός. Ποιὸς μᾶς πρωτομίλησε γι' αὐτόν, τί εἶναι καὶ ποῦ εἶναι; Πλάσμα τῆς φαντασίας τῶν ἀνθρώπων, ἀναγκαιότητα ποὺ τὴν ὑπαγορεύει τὸ μυαλό μας ἢ πραγματικὴ ὑπαρξή,* κρυμμένη ὅμως, ὅπως ὁ ποιητὴς μέσα στὶς λέξεις καὶ ὁ ζωγράφος μέσα στὴ ζωγραφιά του; Ὑπάρχει τελικὰ ἢ δὲν ὑπάρχει; Εἶναι αὐτὸς ἡ αἰτία καὶ ὁ σκοπὸς τῆς ὑπαρξης καὶ τοῦ κόσμου; Ἔχει ὁ ἄνθρωπος μέσα του κάτι ἀπὸ αὐτόν, κάτι ποὺ ξεπερνάει τὸ χῶρο, τὸ χρόνο, τὴ φθορὰ καὶ τὸ θάνατο;

---

* σελ. 15

2. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ*

Ἄν διερωτηθοῦμε, πῶς ἄρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ μιᾶνε γιὰ τὸ Θεό, πῶς μπήκε στὴ ζωὴ τους αὐτὸ τὸ πρόβλημα, θὰ διαπιστώσουμε μᾶλλον τρεῖς βασικὲς ἀφετηρίες, τὶς σπουδαιότερες:

α. Ἡ θρησκευτικὴ ἀφετηρία

Πρώτη ἀφετηρία, ἡ *θρησκευτικὴ ἀνάγκη*. Ὑπάρχει μέσα στὸν ἄνθρωπο, στὴν ἴδια τὴ «φύση» του ὅπως λέμε, μιὰ αὐθόρμητη ἀνάγκη νὰ ἀναφερθεῖ σὲ κάτι ποὺ τὸν ξεπερνάει, σὲ κάποια ὑπαρξὴ πολὺ ἀνώτερη ἀπὸ τὴ δική του. Ἴσως αὐτὴ ἡ ἀνάγκη νὰ ξεκινάει ἀπὸ τὸ φόβο τοῦ ἀνθρώπου μπροστὰ σὲ φυσικὲς δυνάμεις ποὺ εἶναι ἀπειλὴ καὶ κίνδυνος γιὰ τὴ ζωὴ του. Θέλει νὰ ἐξευμενίσει αὐτὲς τὶς δυνάμεις, νὰ συμφιλιωθεῖ μαζί τους κι ἔτσι νὰ ἀναχαιτίσει τὸ φόβο ποὺ τοῦ προξενοῦν. Ὁ τρόπος του γιὰ νὰ τὸ κάνει εἶναι νὰ τοὺς ἀποδώσει λογικὸ, νὰ τὶς θεωρήσει λογικὲς ὑπάρξεις ποὺ μποροῦν νὰ τὸν ἀκούσουν, νὰ τὸν καταλάβουν, νὰ δεχθοῦν τὰ δῶρα του ποὺ μὲ θυσίες τοὺς προσφέρει. Ἔτσι βλέπει ὁ ἄνθρωπος μιὰ λογικὴ ὑπαρξὴ, ἀνώτερη, ὑπέροτρα μεγάλη, ποὺ ρίχνει τοὺς κεραυνοὺς καὶ ἀναταράζει τὶς θάλασσες καὶ σειεῖ τὴ γῆ καὶ γονιμοποιεῖ τὰ σπέρματα καὶ διαιωνίζει τὴ ζωὴ. Αὐτὴ τὴ δύναμη τὴ λέει Θεὸ καὶ συχνὰ τὴν πολυμερίζει, βλέπει μέσα στὸν κόσμον τόσοι θεοὶ ὅσες καὶ οἱ δυνάμεις ποὺ τὸν ἐντυπωσιάζουν.

Ἄν αὐτὴ εἶναι ἡ πιθανότερη ἀφορμὴ γιὰ τὴ γένεση[†] τῆς θρησκείας, δὲν τὸ ξέρουμε. Σίγουρα ὅμως ἓνα τέτοιο ἐπίπεδο θρησκευτικότητας τὸ συναντᾶμε συχνὰ μέσα στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες, ἀκόμα καὶ σήμερα. Εἶναι μιὰ ἀνθρωποκεντρικὴ

---

* σελ. 17

† σελ. 18

θρησκευτικότητα: θέλει να εξασφαλίσει και να κατοχυρώσει τον άνθρωπο στην αδυναμία του, να κατασιγάσει τους φόβους του. Γι' αυτό και δεν περιορίζεται σε μια θεωρητική μόνο πίστη σε ανώτερες δυνάμεις αλλά προσφέρει στον άνθρωπο και συγκεκριμένους, πρακτικούς τρόπους γι' αυτή την έγωκεντρική εξασφάλιση και την ψυχολογική του άμυνα. Τοῦ προσφέρει μιὰ λατρεία με αὐστηρὰ καθορισμένους τύπους, ποὺ εξασφαλίζουν κάποια ἐπικοινωνία καὶ τὸν ἐξευμενισμό τοῦ θεοῦ, ὅπως τοῦ προσφέρει καὶ μιὰ ἠθική, δηλαδή ἕναν κώδικα ἐντολῶν καὶ ὑποχρεώσεων- τί εἶναι ἀρεστὸ στὸ Θεὸ καὶ τί δὲν εἶναι.

Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀκολουθεῖ με συνέπεια τοὺς τελετουργικοὺς τύπους καὶ ἐφαρμόζει με ἀκρίβεια τὴν ἠθική ποὺ ἐπιβάλλει ἡ θρησκεία του, τότε πιά «ἔχει τὸν Θεὸ στὴν τσέπη του», εἶναι δηλαδή ἐφησυχασμένος ὅτι καλὰ τὰ καταφέρει στὴ σχέση του με τὸ θεῖο. Δὲν φοβᾶται τιμωρία, ἀντίθετα, περιμένει μόνο ἀμοιβές καὶ ἐξυπηρετήσεις ἀπὸ τὸν Θεό. Συνήθως αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλη ἔπαρση γιὰ τὴν εὐσέβεια καὶ τὴν ἀρετὴ του καὶ γίνεται σκληρὸς γιὰ ὅσους συνανθρώπους του δὲν ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀνάλογα θρησκευτικὰ καὶ ἠθικὰ κατορθώματα.

β. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας

Δεύτερη ἀφετηρία τῆς ἀνθρώπινης ἀναφορᾶς στὸ Θεὸ εἶναι ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας καὶ ἡ δίψα τῆς γνώσης.

Σε ὅλους τοὺς μεγάλους πολιτισμοὺς ποὺ γνώρισε ἡ Ἱστορία, οἱ ἀναζητήσεις τῆς ἀνθρώπινης σκέψης γιὰ τὴ διασάφηση τῶν θεμελιωδῶν φιλοσοφικῶν ἐρωτημάτων καταλήγουν σε μιὰ θεολογία, δηλαδή σε ἕνα «λόγο περὶ τοῦ Θεοῦ». Τὸ χαρακτηριστικότερο, ἀλλὰ καὶ πληρέστερο παράδειγμα εἶναι ἡ περίπτωση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἡ ἀναφορὰ στὸ Θεὸ εἶναι λογικὴ συνέπεια τῆς παρατήρησης τοῦ κόσμου. Παρατηρώντας τὸν κόσμο διαπιστώνουμε, πὼς ὅλα ὅσα ὑπάρχουν ἀκολουθοῦν μιὰ λογικὴ σειρὰ καὶ τάξη. Τίποτα δὲν εἶναι τυχαῖο ἢ

---

* σελ. 19

αὐθαίρετο. Ἔτσι, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε ὅτι καὶ ἡ ἴδια ἡ καταγωγή τοῦ κόσμου πρέπει νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ λογικὴ συνέπεια, δηλαδή ὁ κόσμος νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς συγκεκριμένης αἰτίας. Αὐτὴ τὴν Πρώτη Αἰτία ἢ Ἀρχὴ τοῦ κόσμου τὴν ὀνομάζουμε Θεό.

Τί εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ Πρώτη Αἰτία ἢ Ἀρχὴ τοῦ κόσμου, δὲν μπορούμε νὰ τὸ ξέρουμε. Μποροῦμε ὅμως μὲ τὴ λογικὴ μας νὰ συναγάγουμε μερικὰ συμπεράσματα γιὰ τὶς ιδιότητες (ιδιώματα) ποὺ πρέπει νὰ ἔχει: Γιὰ νὰ εἶναι Πρώτη Αἰτία, σημαίνει ὅτι ἡ ἴδια δὲν ὀφείλει τὴν ὑπαρξὴ της σὲ κάτι προγενέστερο ἀπὸ αὐτήν, ἐπομένως πρέπει νὰ τὴν ὑποθέσουμε Αὐτοαἰτία, αἰτία καὶ τοῦ ἑαυτοῦ της καὶ ὅλων τῶν ὑπαρκτῶν.

Καὶ ἀφοῦ ὡς Αὐτοαἰτία δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίποτε ἄλλο, πρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε μέγεθος *ἀπόλυτο* (ἀπολελυμένο-ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε περιορισμό). Ὡς ἀπόλυτο μέγεθος ὁ Θεὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἄχρονος, παντοδύναμος, ἀπεριόριστος. Πρέπει ὁ ἴδιος νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς κίνησης ποὺ συνιστᾶ τὸ «γίγνεσθαι» τοῦ κόσμου καὶ μετρίεται ὡς χρόνος. Ἄρα ὁ ἴδιος ὡς ἀρχὴ τῆς κίνησης, εἶναι ὅπωςδήποτε ἀκίνητος, ἀφοῦ τίποτα δὲν προϋπάρχει τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ τὸν θέσει σὲ κίνηση. Καὶ ὡς ἀκίνητος εἶναι καὶ ἀμετάβλητος. Ἐπομένως καὶ ἀπαθὴς καὶ τέλεια μακάριος.

Ὅλα αὐτὰ τὰ συμπεράσματα (καὶ ἄλλα πολλὰ) ποὺ μπορούμε μὲ τὴ σκέψη νὰ συναγάγουμε, δὲν μᾶς κάνουν γνωστὸ τὸν Θεό, πείθουν μόνο τὴ λογικὴ μας καὶ τῆς ἐπιβάλλουν νὰ δεχθεῖ ὡς πραγματικότητα τὴ νοητικὴ ὑπόθεση τῆς ὑπαρξὴς του. Ὅπως ἂν περπατᾶμε στὴν ἔρημο καὶ συναντήσουμε ξαφνικὰ μπροστὰ μας ἓνα σπίτι, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε ὅτι κάποιος τὸ ἔχτισε- σπίτια δὲν φυτρώνουν, οὔτε στήνονται ἀπὸ μόνα τους μέσα στὴν ἔρημο. Ἄγνοοῦμε ὅμως ποιὸς εἶναι ὁ κατασκευαστής. Ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κτίσματος μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε μερικὲς ιδιότητες ἢ γνωρίσματα τοῦ κατασκευαστῆ, ἂν ἔχει καλαισθησία λ.χ., ἢ ἀρκετὴ εὐφυΐα στὴν ἐφαρμογὴ τῆς στατικῆς, ἢ ἀκόμα ποιὲς ἀνάγκες ἐξυπηρετοῦσε μὲ τοὺς χώρους ποὺ κατασκεύασε. Ἀλλὰ τὸ πρόσωπό του μᾶς μένει ἄγνωστο, δὲν τὸν συναντήσαμε ποτέ, δὲν τὸν ξέρουμε. Σίγουρα ὑπαρκτός, εἶναι ἀπρόσιτος στὴν ἄμεση σχέση.

---

* σελ. 20

γ. Η προσωπική σχέση

Τὴν τρίτη ἀφετηρία τῆς ἀνθρώπινης ἀναφορᾶς στὸ Θεὸ τὴ διασώζει μίᾳ καὶ μόνῃ ἱστορικῇ παράδοσῃ, ἡ παράδοσῃ τοῦ λαοῦ τῶν Ἑβραίων.

Οἱ Ἑβραῖοι ἀρχίζουν νὰ μιᾶνε γιὰ τὸν Θεὸ μὲ ἀφορμὴ ἓνα συγκεκριμένο ἱστορικὸ γεγονός: Χίλια ἑνιακόσια περίπου χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Χριστό, στὴ χώρα τῶν Χαλδαίων (σὲ μιὰ περιοχὴ τῆς κάτω Μεσοποταμίας, κοντὰ στὸν περσικὸ κόλπο) ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται σὲ ἓνα συγκεκριμένο ἄνθρωπο, τὸν Ἀβραάμ. Ὁ Ἀβραάμ συναντᾷ τὸν Θεό, ὅπως συναντᾶμε ἓνα ἀνθρώπινο* πρόσωπο, μιὰ ὑπαρξὴ μὲ τὴν ὁποία μποροῦμε νὰ διαλεχθοῦμε, νὰ σταθοῦμε ἀπέναντί τῆς πρόσωπο μὲ πρόσωπο. Καὶ καλεῖ ὁ Θεὸς τὸν Ἀβραάμ νὰ ἐγκαταλείψει τὴ χώρα του, νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ γῆ Χαναάν, γιὰτὴ αὐτὴ ἡ γῆ εἶναι προορισμένη γιὰ τὸ λαὸ ποὺ θὰ προέλθει ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους του- τὰ παιδιὰ ποὺ θὰ γεννήσει ἡ ἀνίκανη πιὰ γιὰ τεκνογονία Σάρρα.

Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴν προσωπικὴ συνάντησιν τοῦ Ἀβραάμ μαζί του, δὲν ἔχει τίποτε νὰ κάνει μὲ θεωρητικὲς ὑποθέσεις, ἀναγωγικοὺς συλλογισμοὺς καὶ λογικὲς ἀποδείξεις. Εἶναι μόνο μιὰ ἐμπειρία σχέσης, καὶ ὅπως κάθε ἀληθινὴ σχέση βασίζεται μόνο στὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη ποὺ γεννιέται ἀνάμεσα στοὺς σχετιζόμενους. Ὁ Θεὸς ἀποδεικνύει τὴ θεότητά του στὸν Ἀβραάμ μὲ μόνῃ τὴν πιστότητά του στὶς ἐπαγγελίες του. Καὶ ὁ Ἀβραάμ ἐμπιστεύεται τὸν Θεό, ὡς τὸ σημεῖο νὰ εἶναι ἔτοιμος νὰ θυσιάσει τὸ παιδί ποὺ τοῦ χάρισε στὰ γεράματά τῆς ἡ Σάρρα- αὐτὸ τὸ παιδί ποὺ εἶναι ἡ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἐκπλήρωσι τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ.

Τὴν ἴδια γνώση τοῦ Θεοῦ ἀπὸ μιὰν ἄμεση ἐμπειρία προσωπικῆς σχέσης μαζί του ἔχουν καὶ ὁ Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ἰακώβ, τὸ παιδί καὶ τὸ ἐγγόνι τοῦ Ἀβραάμ. Ἔτσι, γιὰ τοὺς ἀπογόνους αὐτῆς τῆς οἰκογένειας, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὁ Θεὸς δὲν εἶναι οὔτε μιὰ ἀφηρημένη ἔννοια, οὔτε μιὰ ἀπρόσωπη δύναμη. Ὅταν οἱ Ἑβραῖοι μιᾶνε γιὰ τὸν Θεό, λένε: «ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν». Εἶναι «ὁ Θεὸς τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ», ἓνα συγκεκριμένο πρόσωπο ποὺ τὸ γνώρισαν καὶ τὸ συναναστράφηκαν οἱ πρόγονοί τους. Καὶ ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ βασίζεται στὴν πίστη-ἐμπιστοσύνη στοὺς προγόνους- στὴν ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας τους.

---

* σελ. 21

δ. *Επιλογή στόχου και δρόμου**

Αὐτὲς οἱ τρεῖς ἀφετηρίες τῆς ἀνθρώπινης ἀναφορᾶς στὸ Θεὸ δὲν ἀνήκουν ἀποκλειστικὰ στὸ παρελθόν. Ὑπάρχουν σὰν πραγματικὲς δυνατότητες σὲ κάθε ἐποχὴ καὶ σὲ κάθε τόπο. Πάντοτε ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποὺ δέχονται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, χωρὶς νὰ πολυενδιαφέρονται γιὰ τὴν ἀλήθεια του καὶ τὰ θεωρητικὰ προβλήματα ποὺ γεννάει. Τὴ δέχονται μόνο ἀπὸ ψυχολογικὴ ἀνάγκη ἀναφορᾶς σὲ κάτι τὸ «ὑπερβατικόν», ἀνάγκη ἀτομικῆς τους κατοχύρωσης ἀπέναντι στὸ ἄγνωστο- ὅπως καὶ ἀπὸ ἀνάγκη γιὰ τὴν ἐπιβολὴ καὶ διατήρησι μιᾶς ἠθικῆς τάξης μέσα στὸν κόσμο.

Παράλληλα, ὑπάρχουν πάντοτε ἄνθρωποι ποὺ δέχονται τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, μόνο ἐπειδὴ ἡ λογικὴ τους τοὺς ὑποχρεώνει νὰ τὴ δεχθῶν. Πιστεύουν, ὅπως λένε, «σὲ μιὰ ἀνώτερη δύναμη», «ἓνα ἀνώτατο Ὄν» ποὺ πρέπει νὰ ἔφτιαξε τὰ ὅσα ὑπάρχουν καὶ νὰ τὰ συντηρεῖ. Δὲν μποροῦν νὰ ξέρουν, οὔτε καὶ τοὺς ἐνδιαφέρει ἴσως, τί ἀκριβῶς εἶναι αὐτὴ ἡ «ἀνώτερη δύναμη» ἢ τὸ «ἀνώτατο Ὄν». Ἔστω κι ἂν συνδυάζουν τὴν ἀπλὴ νοητικὴ τους βεβαιότητα καὶ μὲ μερικὲς «θρησκευτικὲς» συνήθειες- μὲ τὴν προσαρμογὴ τους στοὺς τελετουργικοὺς τύπους καὶ στίς ἠθικὲς ἐπιταγὲς τῆς καθιερωμένης στὸ κοινωνικὸ περιβάλλον ποὺ ζοῦν θρησκείας- μέσα τους ὑπάρχει ἓνας βαθὺς ἀγνωστικισμὸς, ποὺ δὲν συμβιβάζεται παρὰ μόνο μὲ τὴ γενικὴ καὶ ἀφηρημένη ἰδέα τοῦ «ἀνώτατου Ὄντος».

Ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ τρίτη μορφή ἀναφορᾶς στὸ Θεό, ἡ πίστη-ἐμπιστοσύνη στὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς ἀποκάλυψής του. Τὰ «τέκνα τοῦ Ἀβραάμ», ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραήλ, συνεχίζουν μέσα στοὺς αἰῶνες τὴ στάση ἀποδοχῆς τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ, ὄχι μὲ κριτήρια συναισθηματικὰ[†] ἢ λογικά, ἀλλὰ μὲ μόνη τὴ βεβαιότητα γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τῶν πατέρων τους. Ὁ Θεὸς ἀποδείχνει τὴν ὑπαρξὴ του μὲ τὶς παρεμβολές του μέσα στὴν ἱστορία, ἐπαληθεύει τὴν παρουσία του μέσα στὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς πάντοτε σχέσης. Ἀποκαλύπτεται στὸ Μωυσῆ καὶ μιλάει μαζί του «ἐνώπιος ἐνωπίω, ὡς εἶ τις λαλήσαι πρὸς τὸν ἑαυτοῦ φίλον» (Ἐξοδ. 33,11). Καλεῖ τοὺς προφῆτες καὶ τοὺς ἐπιστρατεύει στὸ ἔργο τῆς ὑπόμνησης τῶν ἐπαγγελιῶν, στίς ὁποῖες ὁ Θεὸς μένει πάντα πιστός.

* σελ. 22

† σελ. 23

Όσοι εμπιστεύονται την ιστορική εμπειρία των αποκαλύψεων του Θεού, δεν είναι δύσκολο να δεχθούν και μια ακόμα παρεμβολή του στη ζωή των ανθρώπων, αυτή τη φορά «έν σαρκί», στο πρόσωπο του Ίησού Χριστού. Βέβαια, για την ορθολογιστική σκέψη οι έννοιες *θεότητα* και *ένσάρκωση* είναι αντιφατικές, ή μία αποκλείει την άλλη: Δεν είναι νοητό ο Θεός που από τη φύση του οφείλει να είναι άπειρος, απεριόριστος, παντοδύναμος κλπ. να *υπάρξει* ως περατή, αποσπασματική ανθρώπινη μονάδα υποταγμένη στους περιορισμούς του χώρου και του χρόνου. Γι' αυτό και για τους Έλληνες της εποχής του Χριστού το κήρυγμα της ενανθρώπισης του Θεού ήταν πραγματικά «μωρία» (1 Κορ. 1,23).

Όμως, για να δεχθεί κανείς ή για να απορρίψει αυτή τη «μωρία», πρέπει να έχει απαντήσει σε μερικά θεμελιώδη ερωτήματα, που κρίνουν πολύ γενικότερα το νόημα και περιεχόμενο που δίνει στη ζωή του: Κάθε τί που υπάρχει είναι προκαθορισμένο και οφείλει να υπάρχει με τον τρόπο που επιβάλλει ή ανθρώπινη λογική; Ή η ύπαρξη είναι ένα γεγονός που ξεπερνάει τους προκαθορισμούς και τα σχήματα της διάνοιας και μόνο με την άμεση εμπειρία μπορούμε να το δεχτούμε και να το σπουδάσουμε; Τί είναι αληθινά υπαρκτό: ό,τι αντιλαμβανόμαστε με τις αισθήσεις μας, ό,τι βεβαιώνει ή λογική μας,* ή υπάρχουν και πραγματικότητες που τις γνωρίζουμε μέσα στα όρια μιας αμεσότερης και καθολικότερης σχέσης; Της σχέσης που μάς επιτρέπει λ.χ. να διακρίνουμε ποιοτικές διαφορές, να συλλαμβάνουμε το «νόημα» της ποίησης πέρα από τις λέξεις, να συνειδητοποιούμε τη λειτουργία των συμβόλων, να βεβαιωνόμαστε για την υποκειμενική μας «ταυτότητα», να ανακαλύπτουμε την άρρητη μοναδικότητα ενός προσώπου, να αντιλαμβανόμαστε τους άφορισμούς της σύγχρονης φυσικής για το «τετραδιάστατο συνεχές» ή για το δισήμαντο της φύσης του φωτός;

Αυτά τα ερωτήματα αξίζουν πολλή μελέτη και λεπτομερή ανάλυση, θα μάς απομάκρυναν όμως από το βασικό θέμα που εδώ μάς απασχολεί. Έδώ πρέπει να ξεκαθαρίσουμε καταρχήν τους τρόπους και δρόμους που θα ακολουθήσουμε για τη γνώση του Θεού. Αν θέλουμε να γνωρίσουμε την αφηρημένη έννοια του Θεού που επιβάλλει ή λογική αναγκαιότητα, πρέπει να ακολουθήσουμε με συνέπεια τους κανόνες ακριβώς της λογικής. Αν θέλουμε να γνωρίσουμε τον Θεό της θρησκευτικής ψυχολογίας και του συναισθήματος, πρέπει να καλλιεργήσουμε μέσα μας τα ψυχολογικά και θρησκευτικά κίνητρα γι' αυτή τη γνώση. Κι αν θέλουμε να

* σελ. 24

γνωρίζουμε τὸν Θεὸ τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παράδοσης, πρέπει νὰ ἀκολουθήσουμε τὴν ὁδὸ τῆς προσωπικῆς σχέσης καὶ ἐμπειρίας, τὴν ὁδὸ τῆς πίστεως. Νὰ ἀκολουθήσουμε καὶ τὸν ἕνα καὶ τὸν ἄλλο δρόμο, νὰ συνδυάσουμε τοὺς τρόπους τῆς γνώσης, εἶναι ἡ πιὸ σίγουρη πορεία πρὸς τὴ σύγχυση καὶ τὸ ἀδιέξοδο.

3. Η ΠΙΣΤΗ*

Στή συνείδηση τών περισσότερων ανθρώπων σήμερα ή λέξη *πίστη* έχει ένα πολύ συγκεκριμένο περιεχόμενο: Σημαίνει την ανεξέταστη αποδοχή αρχών και αξιωμάτων, τή συγκατάθεση σέ μιὰ θεωρία ή διδαχή πού παραμένει αναπόδεικτη. Πιστεύω σέ κάτι, πάει νά πει ότι τὸ ἀποδέχομαι, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ καταλαβαίνω. Σκύβω τὸ κεφάλι και ὑποτάσσομαι σέ μιὰν ἀύθεντία, πὸν δὲν εἶναι πάντοτε θρησκευτική, ἀλλὰ μπορεί νά εἶναι και ἰδεολογική ή πολιτική. Συχνὰ κάτω ἀπὸ τὸν κοινὸ μανδύα τῆς *πίστης* καλύπτονται ἐξίσου και ἡ θρησκευτική ἀφοσίωση και ἡ ἰδεολογική πειθαρχία και ἡ κομματική ὑποταγή. Ἔχει καθιερωθεῖ και ἕνα σύνθημα ἄγνωστης προέλευσης, πὸν πολλοὶ τὸ θεωροῦν ὡς πεμπουσία τῆς μεταφυσικῆς, ἐνῶ δὲν εἶναι παρὰ ἡ προϋπόθεση κάθε ὀλοκληρωτισμοῦ: «Πίστευε και μὴ ἐρεῦνα»!

Πρέπει νά ποῦμε ἀπερίφραστα ὅτι μιὰ τέτοια ἐκδοχή τῆς πίστης δὲν έχει καμιά σχέση μὲ τὸ νόημα πὸν ἔδωσε στή λέξη ή ἰουδαιοχριστιανική τουλάχιστον παράδοση. Στὰ πλαίσια αὐτῆς τῆς παράδοσης ή πίστη λειτουργεῖ πολὺ περισσότερο μὲ τὸ περιεχόμενο πὸν διατηρεῖ ἀκόμα σήμερα ή λέξη στὸ ἐμπόριο και στήν ἀγορά, παρὰ μὲ τὴν ἔννοια πὸν τῆς ἀποδίδουν οἱ ἰδεολογικὰ στρατευμένοι.

Πραγματικά, ὅταν μιλάμε στὸ ἐμπόριο γιὰ πίστη, ἐννοοῦμε ἀκόμα σήμερα τὴν ἐμπιστοσύνη πὸν ἐμπνέει στοὺς κύκλους τῆς ἀγορᾶς ἕνας ἔμπορος. Ὅλοι τὸν ξέρουν, ξέρουν τὸν τρόπο και τὸ ἦθος τῶν συναλλαγῶν του,[†] τὴ συνέπειά του στήν ἐκπλήρωση τῶν ὑποχρεώσεών του. Ἄν ποτὲ ἀναγκασθεῖ νά ζητήσῃ χρήματα, θὰ βρεῖ ἀμέσως δανειστή, ἴσως και χωρὶς ἀπόδειξη γιὰ τὰ χρήματα πὸν θὰ πάρει, γιὰ τὸ πρόσωπό του και ὁ λόγος του ἀρκοῦν σὰν ἐχέγγυο.

Μὲ τὸν ἴδιο αὐτὸν τρόπο τοῦ ἐμπορίου και τῆς ἀγορᾶς λειτουργεῖ ή πίστη και στὰ πλαίσια τῆς ἰουδαιοχριστιανικῆς παράδοσης. Καὶ ἐδῶ τὸ ἀντικείμενο τῆς πίστης δὲν εἶναι ἀφηρημένες ἰδέες πὸν ἀντλοῦν τὸ κύρος τους ἀπὸ κάποια ἀλάθητη

* σελ. 25

† σελ. 26

αυθεντία. Αντικείμενο τῆς πίστης εἶναι συγκεκριμένα πρόσωπα, πού καλεῖσαι νὰ τὰ ἐμπιστευθεῖς στὰ πλαίσια μιᾶς ἄμεσης ἐμπειρικῆς σχέσης.

Καὶ πὶο συγκεκριμένα: Ἄν πιστεύεις στὸ Θεό, δὲν τὸ κάνεις ἐπειδὴ κάποιες θεωρητικὲς ἀρχὲς στὸ ὑπαγορεύουν ἢ κάποιος ἰδρυματικὸς θεσμὸς σοῦ ἐγγυᾶται τὴν ὑπαρξή του. Τὸν πιστεύεις, γιατί τὸ πρόσωπό του, ἡ προσωπικὴ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, σοῦ γεννάει ἐμπιστοσύνη. Τὰ ἔργα του καὶ ἡ ἱστορικὴ του «πράξι»- οἱ παρεμβολές του μέσα στὴν Ἱστορία- σὲ κάνουν νὰ θέλεις μιὰ σχέση μαζί του.

Βέβαια, ἡ σχέση πού θεμελιώνει τὴν πίστη, μπορεῖ νὰ εἶναι ἄμεση, μπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἔμμεση σχέση. Ὅπως καὶ μὲ ἓνα ἀνθρώπινο πρόσωπο: Πιστεύω σὲ κάποιον, τὸν ἐμπιστεύομαι, ὅταν τὸν ἔχω συναντήσει, τὸν γνωρίζω, σχετίζομαι ἄμεσα μαζί του. Ἀλλὰ πιστεύω καὶ σὲ κάποιον πού δὲν τὸν γνωρίζω προσωπικά, ὅταν οἱ μαρτυρίες ἐμπιστων σὲ μένα ἀνθρώπων ἐγγυῶνται τὴν ἀξιοπιστία του. Ὅπως πιστεύω καὶ σὲ ἓνα καλλιτέχνη πού ποτὲ δὲν γνώρισα, ὅταν τὸ ἴδιο τὸ ἔργο του γεννάει μέσα μου ἐμπιστοσύνη καὶ θαυμασμὸ γιὰ τὸ πρόσωπό του.

*Υπάρχουν λοιπὸν βαθμίδες στὴν πίστη- προχωράει κανεὶς ἀπὸ λιγότερη σὲ περισσότερη πίστη. Καὶ αὐτὴ ἡ πρόοδος μοιάζει νὰ εἶναι μιὰ ἀτέλειωτη πορεία. Ὅσο ὀλοκληρωμένη κι ἂν ἐμφανίζεται μιὰ πίστη, ὑπάρχουν πάντοτε περιθώρια αὐξήσεως καὶ ὠριμότητας. Εἶναι μιὰ δυναμικὴ, πάντοτε «ἀτέλεστη τελειότητα». Σχηματικὰ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ξεκινάει μὲ τὴν ἐμπιστοσύνη στὴ φήμη ἑνὸς προσώπου. Προχωρεῖ στὴ γνωριμία μὲ τὸ ἔργο καὶ τὴν πολιτεία του. Γίνεται ἄμεση βεβαιότητα, ὅταν ὑπάρξει προσωπικὴ συνάντηση, ἀναστροφή, ἀπευθείας σχέση. Ἀπὸ ἀπλὴ ἐμπιστοσύνη μεταμορφώνεται σὲ ἀπόλυτη παράδοση τοῦ ἑαυτοῦ μας, σὲ ἀφειδώλυτη αὐτοπροσφορὰ, ὅταν γεννηθεῖ ἀγάπη ἀνάμεσά μας καὶ ἔρωτας. Καὶ στὸν ἀληθινὸ ἔρωτα, ὅσο περισσότερο ἀγαπῶ τόσο περισσότερο γνωρίζω τὸν ἄλλο, καὶ πιστεύω σ' αὐτὸν καὶ παραδίδομαι στὴν ἀγάπη του. Οὔτε ἔχει τέλος ποτὲ ἡ ἀληθινὴ ἐρωτικὴ πίστη καὶ ἀφοσίωση, ἀλλὰ εἶναι μιὰ ἀδιάκοπη ἔκπληξη «ἀνακαλύψεων» τοῦ ἄλλου, μιὰ πάντοτε ἀξεδίψαστη σπουδὴ τῆς μοναδικότητος τοῦ προσώπου του.

Ἔτσι καὶ ἡ πίστη στὸ Θεό. Μπορεῖ νὰ ἀρχίσει μὲ μόνη τὴν ἐμπιστοσύνη στὴ μαρτυρία τῶν ἀνθρώπων πού τὸν γνώρισαν καὶ τὸν ἀναστράφηκαν καὶ ἀξιώθηκαν τὴ θέα τοῦ Προσώπου του. Ἐμπιστοσύνη στὴ μαρτυρία τῆς ἐμπειρίας τῶν προπατόρων, τῶν ἀγίων, τῶν προφητῶν, τῶν Ἀποστόλων. Μπορεῖ νὰ προχωρήσει στὴ σπουδὴ τῆς ἀγάπης πού φανερώνουν τὰ ἔργα του, οἱ παρεμβολές τῶν ἀποκαλύψεων του μέσα στὴν Ἱστορία, ὁ λόγος του πού μᾶς χειραγωγεῖ στὴν ἀλήθεια. Καὶ μεταμορφώνεται ἡ πίστη σὲ ἄμεση βεβαιότητα καὶ παράδοση τοῦ ἑαυτοῦ μας

* σελ. 27

στην αγάπη του, όταν άξιωθοῦμε νὰ γνωρίσουμε τὸ Πρόσωπό του, τὸ ἄκτιστο κάλλος τοῦ φωτὸς τῆς δόξας του. Τότε ὁ «θεῖος ἔρωσ» ποὺ γεννιέται μέσα μας εἶναι* μιὰ δυναμικὴ μεταμορφώσεων τῆς πίστεως «ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν» (2 Κορ. 13,18), μιὰ ἀδιάκοπη ἐκπληξὴ ἀποκαλύψεων ποὺ καταργεῖ τὸ χρόνο.

Σε ὅποιαδήποτε βαθμίδα ἢ στάδιο, ἡ πίστη εἶναι γεγονὸς καὶ ἐμπειρία σχέσης- ἓνας δρόμος ριζικὰ διαφορετικὸς ἀπὸ τὴ νοητικὴ βεβαιότητα καὶ τὴν «ἀντικειμενικὴ» γνώση. Ἄν θέλουμε νὰ γνωρίσουμε τὸν Θεὸ τῆς βιβλικῆς παράδοσης, τὸν Θεὸ τῆς Ἐκκλησίας, πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε ἀπὸ τὸ σωστὸ δρόμο, τὸ δρόμο τῆς πίστεως. Οἱ λογικὲς «ἀποδείξεις» γιὰ τὴν ὑπαρξή του, τὰ ἀντικειμενικὰ ἐπιχειρήματα τῆς Ἀπολογητικῆς, ἡ ἱστορικὴ ἀξιοπιστία τῶν πηγῶν τῆς χριστιανικῆς παράδοσης, μποροῦν νὰ εἶναι χρήσιμα βοηθήματα γιὰ νὰ γεννηθεῖ μέσα μας ἡ ἀνάγκη τῆς πίστεως. Ἀλλὰ στὴν πίστη δὲν ὀδηγοῦν, οὔτε μποροῦν νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν.

Ὅταν ἡ Ἐκκλησία μᾶς καλεῖ στὴν ἀλήθεια της, δὲν μᾶς προτείνει κάποιες θεωρητικὲς θέσεις ποὺ πρέπει καταρχὴν νὰ ἀποδεχθοῦμε. Μᾶς καλεῖ σὲ μιὰ προσωπικὴ σχέση, σὲ ἓνα τρόπο ζωῆς ποὺ συνιστᾶ σχέση μετὰ τὸν Θεὸ ἢ ὀδηγεῖ προοδευτικὰ καὶ βιωματικὰ στὴ σχέση μαζί του. Αὐτὸς ὁ τρόπος μεταμορφώνει τὴ σύνολη ζωὴ ἀπὸ ἀτομικὴ ἐπιβίωση σὲ γεγονὸς κοινωνίας. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἓνα σῶμα κοινωνίας, ὅπου τὰ μέλη ζοῦν ὄχι τὸ καθένα γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ τὸ καθένα σὲ ὀργανικὴ ἐνότητα ἀγάπης μετὰ τὰ ὑπόλοιπα μέλη καὶ τὴν κεφαλὴ τοῦ σώματος, τὸν Χριστό. Πιστεύω στὴν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, σημαίνει ὅτι δέχομαι νὰ ἐνταχθῶ στὸ «σύνδεσμο τῆς ἀγάπης» ποὺ τὴ συνιστᾶ, ἐμπιστεύομαι στὴν ἀγάπη τῶν ἁγίων καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτοὶ με δέχονται μετὰ πίστη-ἐμπιστοσύνη στὸ πρόσωπό μου.

Φτάνουμε στὸν Θεὸ μέσα ἀπὸ ἓνα τρόπο ζωῆς, ὄχι μέσα ἀπὸ ἓνα τρόπο σκέψης. Τρόπος τῆς ζωῆς εἶναι κάθε[†] ὀργανικὴ λειτουργία αὔξησης καὶ ὠριμότητας- εἶναι ὁ τρόπος λ.χ. ποὺ συγκροτεῖ τὴ σχέση μετὰ τὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα μας. Ἀπὸ τὸ θηλασμὸ καὶ τὸ χᾶδι καὶ τὴ στοργὴ καὶ φροντίδα, ὡς τὴ συνειδητὴ κοινωνία καὶ ἀποδοχὴ τῆς ἀγάπης τους, βλασταίνει σιωπηλὰ καὶ ἀνεπαίσθητα στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ ἡ πίστη στὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα του. Δὲν χρειάζεται λογικὲς ἀποδείξεις ἢ θεωρητικὲς κατοχυρώσεις αὐτὸς ὁ δεσμός, παρὰ μόνο ἂν διαταραχθεῖ ἡ ἴδια ἡ σχέση. Μόνο τότε τὴν πραγματικότητα τῆς ζωῆς προσπαθοῦν νὰ ὑποκαταστήσουν τὰ ἐπιχειρήματα τῆς σκέψης.

* σελ. 28

† σελ. 29

4. Η ΑΠΟΦΑΤΙΚΗ ΓΝΩΣΗ*

α. Δόγμα και αίρεση

Κι όμως, όλοι ξέρουμε ότι η Έκκλησία έχει και τις θεωρητικές της αρχές, τὰ «δόγματα τῆς πίστεως» ὅπως τὰ λέμε σήμερα. Αὐτὸ δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ ὅλα ὅσα παραπάνω εἶπαμε;

Ἄς δοῦμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἱστορική τους ἀρχή. Σίγουρα, στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς ἱστορίας τῆς ἡ Έκκλησία δὲν ἔχει νὰ παρουσιάσει θεωρητικὲς διατυπώσεις τῆς ἀλήθειας τῆς, δόγματα ποὺ καθορίζουν τὴν πίστη τῆς. Ζεῖ τὴν ἀλήθεια τῆς ἐμπειρικᾶ- αὐτὸ ποὺ εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς βιώνεται ἀπὸ τὰ μέλη τοῦ σώματός τῆς ἅμεσα καὶ καθολικά, δίχως θεωρητικὲς ἐπεξεργασίες. Ὅπωςδήποτε, ὑπάρχει μιὰ γλώσσα μὲ τὴν ὁποία ἐκφράζεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία- ὅροι, ἐκφράσεις, εἰκόνες- γλώσσα διαμορφωμένη ἀπὸ τὶς πρώτες κιόλας δεκαετίες τοῦ χριστιανικοῦ βίου. Εἶναι ἡ γλώσσα τῶν Εὐαγγελίων, τῶν ἐπιστολῶν τῶν Ἀποστόλων, τῶν κειμένων ποὺ συγγράφουν οἱ Ἐπίσκοποι τῶν πρώτων αἰώνων γιὰ νὰ καθοδηγήσουν καὶ χειραγωγήσουν τὸ σῶμα τῶν πιστῶν. Ὅμως αὐτὴ ἡ γλώσσα δὲν ὀδηγεῖται σὲ θεωρητικὲς σχηματοποιήσεις καὶ ἀξιωματικὲς διατυπώσεις. Ἐκφράζει μόνον καὶ ἐπισημαίνει τὴ βιωματικὴ βεβαιότητα.

Ὅ,τι ὀνομάζουμε σήμερα *δόγμα*, ἐμφανίζεται μόνον ὅταν τὴν ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας ἔρχεται νὰ ἀπειλήσει ἡ *αἵρεση*. Ἡ λέξη *αἵρεση* σημαίνει τὴν ἐκλογή, ἐπιλογή καὶ προτίμηση ἑνὸς μέρους[†] τῆς ἀλήθειας, εἰς βάρος τῆς ὁλόκληρης ἀλήθειας, τῆς καθολικῆς ἀλήθειας. Ἡ *αἵρεση* εἶναι τὸ ἀντίθετο τῆς *καθολικότητας*. Οἱ αἵρετικοὶ ἀπολυτοποιοῦν μιὰ μόνον πτυχή τῆς βιωματικῆς βεβαιότητας τῆς Έκκλησίας καὶ ἔτσι σχετικοποιοῦν ἀναπόφευκτα ὅλες τὶς ἄλλες. Ἡ διαδικασία αὐτῆς τῆς ἀπολυτοποίησης εἶναι πάντοτε διανοητικῆ- μιὰ θεωρητικὴ προτίμηση ποὺ συνήθως ἀπλουστεύει καὶ σχηματοποιεῖ τὴν κατανόηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας.

---

* σελ. 31

† σελ. 32

Κλασσικὰ στὴν Ἱστορία παραδείγματα εἶναι ὁ νεστοριανισμὸς καὶ ὁ μονοφυσιτισμὸς. Ὁ πρῶτος ἀπολυτοποιεῖ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Χριστοῦ, ὁ δεύτερος τὴ θεότητα του. Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις σχετικοποιεῖται, καὶ τελικὰ ἀναιρεῖται, ἡ μία καὶ ὁλόκληρη ἀλήθεια τῆς σάκωσης τοῦ Θεοῦ, τῆς θεανθρωπότητας τοῦ Χριστοῦ. Ὁ νεστοριανισμὸς κηρύττει ἓνα ἠθικὸ ὑπόδειγμα τέλειου ἀνθρώπου, ὁ μονοφυσιτισμὸς μιὰ ἀφηρημένη ιδέα ἄσαρκου Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία ἀντιδρᾷ στὶς αἰρέσεις ἐπισημαίνοντας τὰ ὅρια τῆς ἀλήθειας της, ὀριοθετῶντας δηλαδὴ τὴ βιωματικὴ ἐμπειρία της. Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ, πὼς ἡ πρώτη ὀνομασία ποὺ δόθηκε σὲ ὅ,τι σήμερα ὀνομάζουμε *δόγμα*, ἦταν *ὄρος*, δηλαδὴ ὄριο, σύνορο τῆς ἀλήθειας (λατιν. terminus). Τὰ σημερινὰ «δόγματα» εἶναι οἱ ὄροι τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων- οἱ θεωρητικὲς ἐκεῖνες ἀποφάσεις ποὺ διατυπώνουν τὴν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας, βάζοντας ἓνα ὄριο ἀνάμεσα σὲ αὐτὴ τὴν ἀλήθεια καὶ στὴν παραφθορά της ἀπὸ τὴν αἵρεση.

β. Τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας

Ἴσως ἓνα προσιτὸ στὴν ἐμπειρία παράδειγμα θὰ μπορούσε νὰ διευκρινίσει σαφέστερα τὴ λειτουργία* τῶν ὄρων-ὀρίων τῆς ἀλήθειας. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐμφανίζεται κάποιος ποὺ ἰσχυρίζεται πὼς *μητρικὴ ἀγάπη* σημαίνει μιὰν ἄτεγκτη ἀυστηρότητα καὶ ἄγριο καθημερινὸ ξυλοδαρμὸ τοῦ παιδιοῦ. Ὅλοι ὅσοι ἔχουμε διαφορετικὴ ἐμπειρία τῆς μητρικῆς ἀγάπης θὰ διαμαρτυρηθοῦμε γι' αὐτὴ τὴ διαστρέβλωση καὶ θὰ τῆς ἀντιτάξουμε ἓναν ὀρισμὸ τῆς δικῆς μας ἐμπειρίας. Για μᾶς ἡ μητρικὴ ἀγάπη εἶναι στοργή, τρυφερότητα, φροντίδα, συνδυασμένα ὅλα αὐτὰ μὲ συνετὴ καὶ οἰκοδομητικὴ ἀυστηρότητα.

Ὡς τὴ στιγμὴ ποὺ ἐμφανίστηκε ἡ παραποίηση τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴ μητρικὴ ἀγάπη, δὲν εἶχε ὑπάρξει ἀνάγκη νὰ ὀρίσουμε τὴν ἐμπειρία μας. Ἡ μητρικὴ ἀγάπη ἦταν γιὰ ὅλους μας κάτι αὐτονόητο, μιὰ βιωματικὴ γνώση ἀντικειμενικὰ ἀπροσδιόριστη κι ὅμως κοινὰ κατανοητὴ. Ἡ ἀνάγκη τοῦ ὀρίου-ὀρισμοῦ εἶναι συνάρτηση τῆς ἀπειλῆς, νὰ ἀρχίσει νὰ θεωρεῖται μητρικὴ ἀγάπη κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ ὅλοι πιστεύουμε.

* σελ. 33

Όμως ο όρισμός απλώς σημαίνει-έπισημαίνει τα όρια της εμπειρίας μας, δεν μπορεί να την υποκαταστήσει. Ένας άνθρωπος που δεν γνώρισε ποτέ στη ζωή του τη μητρική αγάπη (από ορφάνια ή όποιο άλλο λόγο), μπορεί να ξέρει τον όρισμό, αλλά δεν γνωρίζει την ίδια τη μητρική αγάπη. Με άλλα λόγια: η γνώση των διατυπώσεων και όρισμών της αλήθειας δεν ταυτίζεται με τη γνώση της ίδιας της αλήθειας. Γι' αυτό και ένας άθεος μπορεί να έχει μάθει και να ξέρει καλά ότι ο Θεός της Έκκλησίας είναι τριαδικός, ότι ο Χριστός είναι τέλειος Θεός και τέλειος άνθρωπος, αλλά αυτό δεν σημαίνει και ότι γνωρίζει αυτές τις αλήθειες.

γ. Αποφατισμός*

Έτσι φτάνουμε να αντιληφθούμε τη στάση ή τον τρόπο με τον οποίο η Έκκλησία αντιμετωπίζει τη γνώση της αλήθειας της- στάση και τρόπο που καθιερώθηκε να ονομάζουμε *αποφατισμό* της γνώσης. Αποφατισμός σημαίνει την άρνηση να εξαντλήσουμε τη γνώση της αλήθειας στη διατύπωσή της. Η διατύπωση είναι αναγκαία και απαραίτητη, γιατί *ορίζει* την αλήθεια, την ξεχωρίζει και τη διαστέλλει από κάθε παραθορά και αλλοίωσή της. Γι' αυτό και για τα μέλη της Έκκλησίας οι όροι-δόγματα είναι οι δεδομένες «σταθερές» της αλήθειας, που δεν επιδέχονται μετατροπές ή διαφοροποιημένες έκδοχές στη διατύπωση. Ταυτόχρονα όμως αυτή η διατύπωση δεν υποκαθιστά, ούτε εξαντλεί τη γνώση της αλήθειας, που παραμένει βιωματικά εμπειρική- ένας τρόπος ζωής και όχι μια θεωρητική κατασκευή.

Η στάση του αποφατισμού οδηγεί τη χριστιανική θεολογία να χρησιμοποιεί για την έρμηνεία των δογμάτων πολύ περισσότερο τη γλώσσα της ποίησης και των εικόνων, παρά τη γλώσσα της συμβατικής λογικής και των σχηματοποιημένων έννοιων. Η συμβατική λογική της καθημερινής συνεννόησης και οι σχηματοποιημένες έννοιες με τις οποίες λειτουργεί αυτή η λογική δίνουν πολύ εύκολα στον άνθρωπο την ψευδαίσθηση μιας σίγουρης γνώσης, που αν την κατακτήσει με τη διάνοια, την έχει κιόλας εξαντλήσει, την κατέχει ολοκληρωτικά. Ένώ η ποίηση, με τους συμβολισμούς και τις εικόνες που χρησιμοποιεί, δηλώνει πάντοτε ένα νόημα μέσα από τις λέξεις και πέρα από τις λέξεις, νόημα που ανταποκρίνεται περισσότερο σε κοινές εμπειρίες ζωής και λιγότερο σε έγκεφαλαικές συλλήψεις.

* σελ. 34

δ. Εικονολογική γλώσσα*

Στὰ κείμενα τῶν θεολόγων καὶ Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας συχνὰ οἱ ἔννοιες ἀλληλοαναιροῦνται νοηματικὰ γιὰ νὰ γίνει δυνατὴ ἡ ὑπέρβαση κάθε σχηματοποίησης τοῦ περιεχομένου τους. Νὰ διαφανεῖ μέσα ἀπὸ τὶς ἐννοιολογικὲς ἀντιθέσεις ἡ δυνατότητα ἐμπειρικῆς μέθεξης ὁλόκληρου τοῦ ἀνθρώπου (καὶ ὄχι μόνο τῆς σκέψης) στὴν ἐκφραζόμενη ἀλήθεια. Ὁ Θεὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὑπερουσίος Οὐσία, ὑπέρθεος θεότης, τὸ ἀνώνυμος ὄνομα, ἡ ὑπεράρχιος ἀρχή, νοῦς ἀνόητος καὶ λόγος ἄρρητος καὶ περιληπτικὸν ἀπερίληπτον. Ἡ γνώση τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐν ἀγνωσίᾳ γνῶσις, ἀμέθεκτος μετοχή. Ἡ Θεολογία εἶναι μόρφωσις τῶν ἀμορφῶτων, τύποι τῶν ἀτυπῶτων, σχήματα τῶν ἀσχηματίστων, προτέλειος τελεσιουργία, ἐκφράζει ἀνομοίους ὁμοιότητας πάντων ἀσχέτῳ συνοχῇ περιδεδραγμένη. Ἡ ἀλήθεια ταυτίζεται μὲ τὴν ἄμεση ἐμπειρία, ἡ Θεολογία μὲ τὴν θεοπτίαν, αὐτὴ τὴν ἀτέλεστον τελειότητα. Οἱ θεόπτες θεολόγοι ὀρῶσιν ἀοράτως αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ ἄφραστον κάλλος κρατοῦσιν ἀνεπάφως, κατανοοῦσιν ἀκατανοήτως τὸ ἀνίδεον εἶδος αὐτοῦ, τὴν ἀμορφον μορφήν καὶ τὸ ἀσχημάτιστον σχῆμα ἐν ἀθεάτῳ θεῶ καὶ ἀσυνθέτῳ κάλλει ἀποικίλτως πεποικιλμένον[†].

Δὲν εἶναι τυχαῖο ποὺ ἡ ἀδιαίρετη Ἐκκλησία τῶν ὀκτὼ πρώτων αἰώνων καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἱστορικὴ τῆς συνέχεια στὴν Ἀνατολή, βίασεν τὴν κατήχηση, ὅπως λέμε, τῶν πιστῶν, δηλαδὴ τὴ γνωστοποίηση καὶ μετάδοση τῆς ἀλήθειας τῆς, κυρίως στὴ λατρεία. Μέσα στὸ λειτουργικὸ κύκλο[‡] τῶν ἀκολουθιῶν τῆς Ἐκκλησίας (τὸν ἐσπερινό, τὸν ὄρθρο, τὴ λειτουργία, τὶς ὥρες) ἡ Θεολογία γίνεται ποίημα καὶ τραγούδι-βιώνεται περισσότερο, παρὰ νοεῖται μὲ συλλογιστικὴ συνέπεια. Ἡ μύηση στὴν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας εἶναι μετοχὴ στὸν τρόπο τῆς ζωῆς τῆς, στὴ γιορταστικὴ σύναξη τῶν πιστῶν, στὴν ὀρατὴ πραγματοποίηση καὶ φανέρωση τῆς καινούργιας ἀνθρωπότητας ποὺ ἔχει νικήσει τὸ θάνατο.

* σελ. 35

† Οἱ τελευταῖες φράσεις εἶναι τοῦ ΣΥΜΕΩΝ τοῦ Νέου Θεολόγου (Βίβλος τῶν ἠθικῶν, Λόγος Δ', Ἔκδοση Sources chrétiennes, 129, σελ. 68-70).

‡ σελ. 36

ε. Έλληνική φιλοσοφία και χριστιανική εμπειρία

Ίσως είναι περιττή ή προσθήκη, αλλά για να αποφύγουμε κάθε ένδεχόμενη παρερμηνεία, πρέπει να πούμε τοῦτο: Ὅτι ἡ προτεραιότητα τῆς ἐμπειρικῆς μετοχῆς σὲ σχέση μὲ τὴ νοητικὴ προσέγγιση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας δὲν σημαίνει οὔτε νεφελώδη μυστικισμὸ καὶ καταφυγὴ σὲ συναισθηματικὲς ἐξάρσεις, οὔτε παραθεώρηση καὶ ὑποτίμηση τῆς λογικῆς σκέψης. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι ἡ πρώτη Ἐκκλησία γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε μέσα στὰ ὅρια τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, τῆς ἐξελληνισμένης ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Καὶ ἡ νοοτροπία καὶ ψυχολογία τῶν Ἑλλήνων δὲν συμβιβάζοταν μὲ σκοτεινοὺς μυστικισμοὺς καὶ ἀφελῆ συναισθήματα. Ἀντίθετα, ὁ Ἕλληνας ζητοῦσε μέσα ἀπὸ τὴν καινούργια ἐμπειρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς νὰ ἀπαντήσῃ στὰ δικά του προβλήματα καὶ ἐρωτήματα- αὐτὰ ποὺ ἡ ἀρχαιοελληνικὴ καὶ ἑλληνιστικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση εἶχε διατυπώσῃ καὶ ἐρευνήσῃ μὲ τρόπο θαυμαστὸ καὶ μοναδικὸ στὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀπαίτηση τῆς ἑλληνικῆς σκέψης νὰ ἐκφράσῃ μὲ τὸ δικό της λόγο τὴν ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας ἀπέτελεσε μιὰ ὀξύτατη ἱστορικὴ πρόκληση τόσο γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ* ὅσο καὶ γιὰ τὴν Ἐκκλησία. Ἦταν μιὰ δραματικὴ συνάντηση δυὸ καταρχὴν ἀσύμπτωτων στάσεων ζωῆς, ποὺ γέννησε τὶς μεγάλες αἰρέσεις τῶν πρώτων αἰώνων. Ἀλλὰ οἱ διεργασίες ποὺ προκλήθηκαν μὲ ἀφορμὴ αὐτὲς τὶς αἰρέσεις, ἔκριναν τὶς δυνατότητες ἐπιβίωσης τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μέσα στὰ ὅρια ζωῆς τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ τὰ δυὸ συναντώμενα μέρη (ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανικὴ ἐμπειρία) ἀντιπροσώπευαν μιὰ ἐκπληκτικὴ δυναμικὴ ζωῆς, ποὺ μετασκεύασε τελικὰ τὴν ἀντίθεση σὲ δημιουργικὴ σύνθεση: Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία κατόρθωσε νὰ ἀπαντήσῃ μὲ τὰ δεδομένα τῆς δικῆς τῆς ἐμπειρίας στὰ φιλοσοφικὰ ἐρωτήματα τῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀπέδειξε τὶς δυνατότητες τῆς δικῆς τῆς γλώσσας καὶ μεθόδου στὴν ἐπαλήθευση τῆς καινούργιας ἀντίληψης γιὰ τὴν ὕπαρξη, τὸν κόσμον καὶ τὴν ἱστορία. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ἓνα κορυφαῖο ἐπίτευγμα τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, ποὺ χωρὶς νὰ προδίδῃ τὴ χριστιανικὴ ἀλήθεια καὶ τὴν ἀποφατικὴ γνώση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, μένει ἀπόλυτα συνεπὴς στὶς ἀπαιτήσεις τῆς φιλοσοφικῆς διατύπωσης, πραγματοποιώντας ἔτσι μιὰ ριζοσπαστικὴ τομὴ στὴ σύνολη ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας. Καὶ πρωτεργάτες αὐτοῦ τοῦ ἐπιτεύγματος εἶναι οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, σὲ μιὰν ἀδιάκοπη διαδοχὴ ἀπὸ τὸν 2^ο ὡς καὶ τὸν 15^ο αἰώνα.

* σελ. 37

5. Ο ΤΡΙΑΔΙΚΟΣ ΘΕΟΣ*

α. Η βιβλική μαρτυρία

Ὁ Θεὸς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ Θεὸς τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας, ὄχι ὁ Θεὸς τῶν θεωρητικῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν ἀφηρημένων συλλογισμῶν. Καὶ ἡ ἐμπειρία ἀκριβῶς τῆς Ἐκκλησίας βεβαιώνει ὅτι ὁ Θεὸς ποὺ ἀποκαλύπτεται στὴν Ἱστορία δὲν εἶναι μιὰ μοναχικὴ Ὑπαρξη, αὐτόνομη Μονάδα ἢ ἀτομικὴ Οὐσία. Εἶναι Τριάδα Ὑποστάσεων, Τρία Πρόσωπα μὲ ἀπόλυτη ὑπαρκτικὴ ἑτερότητα, ἀλλὰ καὶ κοινότητα Οὐσίας, Θέλησης καὶ Ἐνέργειας.

Στὴν Παράδοση τοῦ Ἰσραήλ, τὴν καταγεγραμμένη στὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, ἔχουμε σαφεῖς προτυπώσεις καὶ προεικονίσεις τῆς ἀλήθειας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ. Στὴ διήγηση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ἐνῶ τὰ πάντα συντελοῦνται μὲ μόνον τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ- τὸ δημιουργικὸ του πρόσταγμα- ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου ἐκφράζεται ἀναπάντεχα σὲ πληθυντικὸ ἀριθμὸ- ἔκφραση τοῦ κοινοῦ θελήματος περισσότερων προσώπων: «Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα ἡμετέραν

---

* σελ. 39

καὶ καθ' ὁμοίωσιν» (Γεν. 1,26). Καὶ ὅταν ὁ Ἄβρααμ συναντάει τὸν Θεὸ κοντὰ στὴ δρυὶ Μαμβρῆ, ἔχει προστά του τρεῖς ἄνδρες, ποὺ ὅμως τοὺς προσφωνεῖ σὰν νὰ εἶναι ἕνας: «Ἔφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸς τῆ δρυὶ τῆ Μαμβρῆ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Αναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ εἶδε, καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ* καὶ ἰδὼν προσέδραμε εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπε· κύριε, εἰ ἄρα εὖρον χάριν ἐναντίον σου...» (Γεν. 18,1-3).

Οἱ εἰκόνες αὐτὲς καὶ προτυπώσεις γίνονται ἄμεση ἱστορική ἀποκάλυψη στὸ χῶρο τῆς Καινῆς Διαθήκης. Οἱ Μαθητὲς ἀκοῦνε τὸν Χριστὸ νὰ μιλάει γιὰ τὸν Θεὸ Πατέρα του καὶ γιὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸν Παράκλητο. Τρεῖς ἀπὸ αὐτούς, ὁ Πέτρος, ὁ Ἰάκωβος καὶ ὁ Ἰωάννης ἀξιώνονται νὰ ἀκούσουν τὴ φωνὴ τοῦ Θεοῦ Πατέρα, πάνω στὸ ὄρος Θαβώρ, καὶ νὰ βρεθοῦν μέσα στὸ φωτεινὸ γνόφο τῆς παρουσίας τοῦ Πνεύματος. Τὸ ἴδιο ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος καὶ οἱ δικοὶ του μαθητές, τὴν ὥρα ποὺ βαπτίζεται ὁ Χριστὸς στὸν Ἰορδάνη, ἀκοῦνε τὴ φωνὴ τοῦ Πατρὸς ποὺ βεβαιώνει τὴν υἰότητα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ βλέπουν τὸ Πνεῦμα νὰ κατέρχεται στὸν βαπτιζόμενο- κάτι σὰν λευκὸ φτερούγισμα πουλιοῦ, σὰν περιστέρι. Ἐμπειρίες παρουσίας μὲ αἰσθητὴ ἀμεσότητα, ἀλλὰ δίχως τὸν περιορισμὸ τῆς μορφῆς τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἀτομικοῦ. Γι' αὐτὸ καὶ μόνο μὲ εἰκόνες μποροῦν νὰ δηλωθοῦν: φωνή, σὰν βροντὴ ἀπὸ τὸν οὐρανὸ (Ἰωαν. 12,27) ἢ σὰν νεφέλη φωτεινὴ ποὺ κατασκεπάζει τοὺς μαθητὲς (Ματθ. 17,5 - Μαρκ. 9,7 - Λουκ. 9,34) ἢ σὰν φύσημα βίαιο τοῦ ἀνέμου καὶ γλώσσες φωτιᾶς ποὺ καθίζουν ἀπάνω τους (Πρ. 2,2-3).

Ἡ καταγραφὴ τῶν ἐμπειριῶν καὶ τοῦ κηρύγματος τῆς πρώτης ἀποστολικῆς κοινότητος θὰ διασώσει παράλληλα τὴ διδαχὴ τοῦ Χριστοῦ γιὰ τὴν ἀλήθεια τῆς Τριαδικῆς Θεότητος. Ὁ Χριστὸς διαστέλλει σαφῶς τὸν ἑαυτό του ὡς Υἱὸ ἀπὸ τὸν Πατέρα του: ἦρθε στὴ γῆ «ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς» (Ἰωαν. 5,43) καὶ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ[†] τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καὶ τὶς ἐντολὰς τοῦ Πατρὸς (Ἰωαν. 4,24 - 5,30 - 15,10), νὰ φανερώσει τὸ ὄνομά του στοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐργασθεῖ τὸ ἔργο Του (Ἰωαν. 17,5-6). Διαλέγεται μὲ τὸν Πατέρα του προσευχόμενος (Ματθ. 11,25 - 26,39 - Ἰωαν. 17,1-25) καὶ σὲ αὐτὸν παραδίδει τὸ πνεῦμα του πεθαίνοντας στὸ Σταυρὸ (Λουκ. 23,46).

* σελ. 40

† σελ. 41

Ταυτόχρονα όμως βεβαιώνει ότι «ἐγὼ καὶ ὁ πατήρ μου ἓν ἐσμεν» (Ἰωαν. 10,31) καὶ «πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατήρ ἐμὰ ἐστιν» (Ἰωαν. 16,15), χωρὶς αὐτὴ ἡ ἐνότητα νὰ καταλύει τὴν ξεχωριστὴ ὑπαρκτικὴ τους ταυτότητα, ἀφοῦ καὶ γιὰ τοὺς μαθητὲς ζητάει ὁ Χριστὸς ἀπὸ τὸν Πατέρα του «ἵνα ᾧσιν ἓν, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοὶ καὶ ἐγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ᾧσι... καθὼς ἡμεῖς ἓν ἐσμεν» (Ἰωαν. 7,21-23).

Μὲ τὴν ἴδια σαφήνεια διαστέλλει ὁ Χριστὸς τόσο ἀπὸ τὸν Πατέρα ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ἑαυτό του τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Παρακλήτου, ποὺ εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Προαναγγέλει τὴν ἔλευσὴ του καὶ βεβαιώνει ὅτι «αὐτὸς μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ» (Ἰωαν. 15,26), «ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα» (Ἰωαν. 14,26), «ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν» (Ἰωαν. 16,13). Ἀλλὰ ὅπως ὁ Υἱὸς «οὐ δύναται ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν» (Ἰωαν. 5,19), ἔτσι καὶ ὁ Παράκλητος «οὐ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ» (Ἰωαν. 16,13). Ὁ Χριστὸς λέει ὅτι «ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν» (Ἰωαν. 16,14). Εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ στὸ εὐαγγελικὸ κείμενο ἡ ἐπιλογὴ ἐκφράσεων ποὺ δηλώνουν ἀπερίφραστα τεῖς διαφορετικὲς Ὑπάρξεις, τρία Πρόσωπα τῆς Θεότητος, χωρὶς νὰ ἐμφανίζεται ὅτι οἱ Ὑπάρξεις αὐτὲς συνιστοῦν αὐτόνομες ἀτομικότητες. Τὰ Πρόσωπα τῆς Τριάδας δὲν ὑπάρχουν τὸ καθένα γιὰ τὸν ἑαυτό του, δὲν διεκδικοῦν ὑπαρκτικὴ αὐτονομία. Ἀντίθετα, γίνεται ἔκδηλη στὰ λόγια τοῦ Χριστοῦ* ἡ ἐνότητα ζωῆς, θελήματος καὶ ἐνέργειας τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ, τῶν τριῶν θείων Προσώπων.

Ἔτσι, ὁ Χριστὸς βεβαιώνει ὅτι γι' αὐτὸν τὸν ἴδιο ὁ Θεὸς εἶναι Πατήρ, γεννήτορας, καὶ ἐπομένως Πηγὴ καὶ Αἰτία τῆς ὑπαρξῆς του ὡς Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπαρξῆς τοῦ Παρακλήτου Πηγὴ καὶ Αἰτία εἶναι ὁ Πατήρ. Ἄν ὁ Υἱὸς εἶναι Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ Παράκλητος εἶναι τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, «ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται» (Ἰωαν. 15,26)- ἔχει τὴν ἐκπόρευσὴ του, τὴν ὑπαρκτικὴ καταγωγὴ καὶ προέλευσὴ του ἀπὸ τὸν Πατέρα. Ὅμως ἡ ἀποστολὴ τοῦ Παρακλήτου στὸν κόσμον ἐκφράζει τὴν κοινὴ θέληση καὶ ἐνέργεια τῆς Τριαδικῆς Θεότητος. Οἱ ἐκφράσεις τοῦ εὐαγγελικοῦ κειμένου εἶναι καὶ πάλι χαρακτηριστικὲς: «ὁ Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς» (Ἰωαν. 15,26), «ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας» (Ἰωαν. 14,16-17), «τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὃ πέμψει ὁ Πατήρ ἐν τῷ ὀνόματί μου» (Ἰωαν. 14,26). Ἀντίστοιχες βιβλικὲς ἐκφράσεις τῆς κοινῆς θέλησης καὶ ἐνέργειας τῆς Τριάδας ἀναφέρονται καὶ στὴ σάρκωση τοῦ Λόγου, τὴν ἐνανθρώπιση τοῦ Χριστοῦ: Ὁ Θεὸς-Πατήρ στέλνει τὸν

* σελ. 42

Υιό του στὸν κόσμον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο ἐνεργεῖ τὴ σάρκωση «ἐπισκιάζοντας» τὴν Παρθένο Μαρία.

β. Ἡ φιλοσοφικὴ πρόκληση

Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐκφράσεις καὶ διατυπώσεις τῆς Γραφῆς, οἱ σχετικὲς μὲ τὸν Τριαδικὸ Θεὸ τῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἔχουν σχέση μὲ φιλοσοφικὰ προβλήματα, δὲν φιλοδοξοῦν νὰ ἀπαντήσουν σὲ θεωρητικὰ ἐρωτήματα, οὔτε ἀντλοῦν ὅρους καὶ ἔννοιες ἀπὸ τὴ γλώσσα τῆς φιλοσοφίας.* Εἶναι μιὰ ἀπλή καταγραφή τῆς ἱστορικῆς ἐμπειρίας τῆς πρώτης ἀποστολικῆς κοινότητας καὶ τῆς παράδοσης τῶν λόγων τοῦ Χριστοῦ ποὺ διαφωτίζουν αὐτὴν τὴν ἐμπειρία.

Ὅμως ὁ πειρασμὸς τῶν ἀπαιτήσεων τῆς φιλοσοφίας παραμονεύει σὲ κάθε πτυχή ζωῆς τοῦ ἐλληνικοῦ κόσμου μέσα στὸν ὁποῖο γεννιέται καὶ ἀπλώνεται ἡ Ἐκκλησία. Ὑπάρχει ἓνα ἀνυπέρβλητο σκάνδαλο, ὅπου προσκρούει ἡ γυμνασμένη σκέψη τῶν Ἑλλήνων: Ὁ Θεός, γιὰ νὰ εἶναι Θεός, πρέπει νὰ εἶναι ἓνα ἀπόλυτο καὶ ἀπεριόριστο ὄν. Πῶς γίνεται λοιπὸν νὰ ὑπάρχουν τρία ἀπόλυτα ὄντα; Τὸ κάθε ἓνα, γιὰ νὰ εἶναι ἀπόλυτο, πρέπει νὰ ἀναιρεῖ τὸν ἀπόλυτο χαρακτήρα τοῦ ἄλλου- τὸ ἀπόλυτο καὶ ἡ πολλαπλότητα εἶναι δυὸ ἔννοιες ἀντιφατικές.

Τὴν εὐφύστερη καὶ πιὸ συμβιβαστικὴ ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα διατυπώνει πρῶτος ὁ Σαβέλλιος, ἓνας ἐξελληνισμένος ρωμαῖος διανοούμενος στὶς ἀρχὲς τοῦ 3^{ου} αἰῶνα. Γιὰ τὸν Σαβέλλιο ὁ Θεὸς τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τὸ ἀπόλυτο καὶ ἀπεριόριστο ὄν, εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν Θεὸ τῆς Ἐκκλησίας. Τὰ τρία Πρόσωπα τὰ ὁποῖα βεβαιώνει ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εἶναι παρὰ τρία προσώπια, τρεῖς διαφορετικοὶ τρόποι φανέρωσης καὶ ἐνέργειας τοῦ ἑνὸς Θεοῦ: Συγκεκριμένα, ὁ Θεὸς ἐμφανίζεται καὶ ἐνεργεῖ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη ὡς Πατήρ, στὴν Καινὴ Διαθήκη ὡς Υἱός, στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας ὡς Πνεῦμα Ἅγιο.

Βέβαια, ἡ ἀπάντηση αὐτὴ τοῦ Σαβέλλιου δὲν εἶναι πρωτότυπο δικό του ἐπινόημα. Ὁ Σαβέλλιος συνοψίζει μόνον καὶ συστηματοποιεῖ ἓνα θεολογικὸ προβληματισμὸ ποὺ ἦταν γνωστὸς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Δύση μὲ τὸ ὄνομα *μοναρχιανισμός*. Ὁ μοναρχιανισμὸς (ἀπὸ τὴ λέξη *μοναρχία-μονάδα*) προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσει τὴν Τριαδικότητα τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ μὲ τὴ λογικὴ ἀπαίτηση:† μίαν καὶ

* σελ. 43

† σελ. 44

μόνη υπερβατική Αρχή να συνιστά την «κυρίως Θεότητα». Η προσπάθεια ενός τέτοιου συμβιβασμού δεν έπαψε ποτέ να χαρακτηρίζει τη ρωμαϊκή σκέψη, που είχε πάντοτε μια ροπή προς τον όρθολογισμό και τη σχηματοποίηση- γι' αυτό εξ άλλου καλλιέργησε τόσο αποδοτικά και τη νομική επιστήμη.

Επί πλέον ο Σαβέλλιος δεν έκανε τίποτε περισσότερο από το να χρησιμοποιήσει για την Αγία Τριάδα τον όρο πρόσωπο με τη σημασία που είχε την εποχή εκείνη και στην ελληνική και στη λατινική γλώσσα: Η ελληνική λέξη πρόσωπο (όπως και η μετάφρασή της με το λατινικό *persona*) σήμαινε ακριβώς το προσωπείο, τη μάσκα που φορούσαν οι ηθοποιοί στο θέατρο.

Οι χριστιανικές Εκκλησίες άρνήθηκαν απερίφραστα την έρμηνεία του Σαβέλλιου- και η αντίδραση ήταν ιδιαίτερα έντονη στην Ανατολή. Η έμπειρία της Εκκλησίας και η μαρτυρία της Αγίας Γραφής βεβαίωσε την πραγματική διαφοροποίηση τριών Υπάρξεων, την ξεχωριστή ύπαρκτική ταυτότητα της κάθε μίας- Υπάρξεων που διαλέγονται μεταξύ τους και η μία αναφέρεται στην άλλη διαστέλλοντας με σαφήνεια τον έαυτό της, την «υπόστασή» της, δηλαδή την πραγματική της οντότητα. Η θεωρία των «προσωπείων» άναιροῦσε και το σαφέστατο νόημα των λόγων του Χριστού στα Ευαγγέλια, και τη βιωματική αναφορά της Εκκλησίας στο Πρόσωπο του Πατρός και στο Πρόσωπο του Υιού και στο Πρόσωπο του Παρακλήτου.

Όμως ο σαβελλιανισμός (ή διδαχή του Σαβέλλιου), αν και απορρίφθηκε από την Εκκλησία, εξακολουθοῦσε σαν θεωρία να διαδίδεται και να κερδίζει όπαδούς. Είχε το προσόν ότι ικανοποιούσε εύκολα την ανθρώπινη λογική, γιατί πρόσφερε μια απλουστευμένη σχηματική έρμηνεία,* για το πώς ο Θεός της Εκκλησίας είναι και Ένας και Τριαδικός.

Στα τέλη του 3^{ου} αιώνα ο σαβελλιανισμός διαδόθηκε στη Λιβύη και οι έριδες που εκεί δημιούργησε προκάλεσαν την επέμβαση των θεολόγων και κληρικών της γειτονικής Αλεξάνδρειας. Τώρα πια στις συζητήσεις χρησιμοποιούσαν όλοι τους όρους της ελληνικής φιλοσοφίας. Οι Αλεξανδρινοί μιλούσαν για τη μία Οὐσία του Θεού και τις τρεις Ὑποστάσεις του Πατρός, του Υιού και του Πνεύματος. Ένω οι δυτικοί επέμεναν στη μία Ὑπόσταση του Θεού και στα τρία Πρόσωπα της ιστορικής του αποκάλυψης. Σε αυτή τη διατύπωση των δυτικών οι Αλεξανδρινοί έβλεπαν να

* σελ. 45

ἐπιβιώνει ἡ αἵρεση τοῦ Σαβέλλιου, ἐνῶ οἱ δυτικοὶ στὴ διατύπωση τῶν Ἀλεξανδρινῶν φοβόντουσαν τὸν κίνδυνο τῆς Τριθείας.

Μέσα ἀπὸ αὐτὲς τὶς συζητήσεις, στὶς ἀρχὲς τοῦ 4^{ου} πιά αἰώνα, γεννήθηκε ὁ ἀρειανισμός, ἡ αἵρεση ποὺ συγκλόνησε γιὰ δεκαετίες ὁλόκληρη τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ὁ Ἄρειος ἦταν πρεσβύτερος στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ἐνθουσιώδης ἀντίπαλος τῶν ἰδεῶν τοῦ Σαβέλλιου. Θέλοντας νὰ ὑπερασπίσει τὴν πραγματικὴ ὑπαρξὴ τῶν τριῶν Προσώπων τῆς Ἁγίας Τριάδας, ἀλλὰ καὶ νὰ μείνει ταυτόχρονα συνεπὴς στὶς ἀπαιτήσεις τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, ἄρχισε νὰ διδάσκει ὅτι πρέπει νὰ διακρίνουμε ὄχι ἀπλῶς διαφορετικὲς Ὑποστάσεις, ἀλλὰ καὶ διαφορετικὲς Οὐσίες στὴν περίπτωση τῶν Προσώπων τῆς θείας ἀποκάλυψης.

Ἐλεγε λοιπὸν ὅτι ὁ Υἱὸς δὲν εἶναι ὁμοούσιος (τῆς ἴδιας Οὐσίας) μὲ τὸν Πατέρα, ἀλλὰ διαφορετικῆς οὐσίας «κτιστῆς»- τὸν δημιούργησε καὶ αὐτὸν ὁ Θεὸς πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο πλάσμα. Ἔτσι, ἐνῶ πολεμοῦσε τὸν σαβελλιανισμό,* ἔπεφτε καὶ αὐτὸς στὴν ἴδια παγίδα, τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης, δεχόμενος μιὰ μόνο θεία Οὐσία καὶ ὑποβιάζοντας τὸν Υἱὸ σὲ «κτίσμα»-δημιούργημα.

Δὲν θὰ ἐπιμείνουμε περισσότερο στὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Ὅσα μέχρις ἐδῶ ἀναφέραμε, μᾶς χρειάζονταν μόνο γιὰ νὰ δείξουμε, μέσα ἀπὸ ποιά ἱστορικὴ ἀνάγκη ἡ Ἐκκλησία ὁδηγήθηκε νὰ ἐρμηνεύσει τὴν ἐμπειρία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ μὲ τὴ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας. Γιατί, πραγματικά, οἱ Ἕλληνες Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κατόρθωσαν τελικὰ αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία, χωρὶς νὰ παραβιάσουν στὸ παραμικρὸ τὴν ἐμπειρικὴ βεβαιότητα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ἀρνηθοῦν τὴ βοήθεια τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, κυρίως στὴ γλῶσσα-ὄρολογία καὶ στὴ μέθοδο.

Κορυφαῖοι αὐτοῦ τοῦ κατορθώματος εἶναι ὅπωςδήποτε οἱ τρεῖς μεγάλοι Καππαδόκες Πατέρες: Βασίλειος Καισαρείας, Γρηγόριος Ναζιανζηνὸς καὶ Γρηγόριος Νύσσης. Θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ σημειώσουμε ὡς πρόδρομους καὶ θεμελιωτὲς τοῦ ἔργου τῶν Καππαδοκῶν τὸν Ἰγνάτιο Ἀντιοχείας, τὸν Εἰρηναῖο Λουγδούνου καὶ τὸν Ἀθανάσιο Ἀλεξανδρείας. Ὡς συνεχιστὴ καὶ δημιουργὸ τῆς πληρέστερης φιλοσοφικῆς σύνθεσης τὸν Μάξιμο Ὁμολογητὴ, ποὺ καὶ τὸ δικό του ἔργο προετοιμάζουν ὁ Λεόντιος Βυζάντιος καὶ ὁ Θεόδωρος Ραῖθου καὶ τὸ ὁδηγοῦν σὲ συστηματικὴ ὁλοκλήρωση ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνὸς καὶ ὁ Μέγας Φώτιος. Γιὰ νὰ καταλήξουμε στὴν τελευταία μεγάλη ἀκμὴ τῆς ἐλληνικῆς Θεολογίας, στὸν 4^ο αἰώνα, μὲ τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τοὺς Νεῖλο καὶ Νικόλαο Καβάσιλα.

* σελ. 46

γ. Η γλωσσική «σάρκα» τῆς ἀλήθειας*

Οἱ Οἰκουμενικὲς Σύνοδοι υἰοθέτησαν τὴ διδασκαλία τῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ τὴν καθιέρωσαν ὡς ὄρο-ὄριο τῆς ἀλήθειας τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ συνείδηση τῶν πιστῶν ἀναγνώρισε στὰ πρόσωπά τους ἕνα ἔργο ἀνάλογο μὲ αὐτὸ τῆς Παναγίας Θεοτόκου: Ὅπως ἐκείνη πρόσφερε τὸ σῶμα της γιὰ τὴν ἱστορικὴ σάρκωση τοῦ Υἱοῦ καὶ Λόγου τοῦ Θεοῦ, ἔτσι καὶ οἱ Πατέρες πρόσφεραν τὰ ἐκπληκτικὰ διανοητικὰ τους χαρίσματα, μὲ ἀγιότητα καὶ καθαρότητα κριτηρίων, γιὰ νὰ προσλάβει ἡ ἀλήθεια τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ τὴν ἱστορικὴ «σάρκα» τῆς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων.

Ἐδῶ ὅμως θὰ χρειαστεῖ καὶ μιὰ ἀκόμα παρέκβαση: Γιατί οἱ Πατέρες νὰ προσλάβουν τὴ γλώσσα τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας; Δὲν δυσκόλευαν ἔτσι τὴ διατύπωση τῆς ἀλήθειας τοῦ Εὐαγγελίου, δὲν τὴν ἔκαναν δυσπρόσιτη στοὺς ἀπλοὺς ἀνθρώπους;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ γεννιοῦνται σήμερα, ποὺ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ γλώσσα τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀντικείμενο ἐνασχόλησης λίγων σχετικὰ ἀνθρώπων μὲ εἰδικὲς σπουδὲς καὶ ἀκαδημαϊκά, ὅπως λέμε συνήθως, ἐνδιαφέροντα. Δὲν συνέβαινε ὅμως τὸ ἴδιο καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν Πατέρων. Θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς, ὅτι στὸν ἑλληνικὸ κόσμο, ἀπὸ τὴν κλασσικὴ ἀρχαιότητα ὡς καὶ τὴ βυζαντινὴ περίοδο, τὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἐνδιέφεραν εὐρύτατα στρώματα λαοῦ καὶ προκαλοῦσαν συζητήσεις ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους ὅλων τῶν μορφωτικῶν ἐπιπέδων καὶ τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Ὀλόκληρος ὁ πολιτισμὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ στὴν προχριστιανικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴ χριστιανικὴ περίοδο, θεμελιωνόταν στὴν ἀπόλυτη προτεραιότητα τῆς ἀλήθειας καὶ στὴν ἀναζήτηση[†] τῆς ἀλήθειας. Σήμερα ζοῦμε σὲ ἕναν πολιτισμὸ ποὺ δίνει προτεραιότητα στὴ *χρησιμότητα* καὶ ὄχι στὴν ἀλήθεια, γι' αὐτὸ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὅλων τῶν κοινωνικῶν στρωμάτων τὸ κερδίζει ἡ πολιτικὴ καὶ ὄχι ἡ φιλοσοφία. Ἔτσι, δυσκολευόμαστε νὰ κατανοήσουμε, πῶς ἦταν δυνατὸ στὴν ἐποχὴ τῶν Πατέρων ἄνθρωποι ἀπλοὶ νὰ συζητοῦν στοὺς δρόμους καὶ στὰ μαγαζιά γιὰ τὸν *ὁμοούσιο* καὶ *τρισυπόστατο* Θεὸ ἢ γιὰ τὴ διαφορὰ *Οὐσίας* καὶ *ὑποστάσεως*. Ἀλλὰ τὴν ἴδια ἐκπληξη θὰ εἶχε ἴσως καὶ ἕνας βυζαντινός, ἂν ἄκουγε σήμερα νὰ συζητοῦν ἕνας «ὀρθόδοξος» μαρξιστὴς ἐργάτης μὲ ἕνα συνάδελφό του τροτσκιστὴ ἢ μαοϊκὸ γιὰ τὶς ἐννοιες τῆς «ὑπεραξίας» ἢ τῆς «συσσώρευσης τοῦ κεφαλαίου».

* σελ. 47

† σελ. 48

Θὰ προσπαθήσουμε τώρα νὰ ἐκθέσουμε ἐδῶ τὴ διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς Παράδοσης (τὴ διδαχὴ τῶν Πατέρων καὶ τὶς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων) γιὰ τὸν Τριαδικὸ Θεό, μὲ γλώσσα ὅσο γίνεται ἀπλὴ καὶ προσιτὴ στὸ σημερινὸ ἄνθρωπο.

δ. Οὐσία καὶ ὑπόσταση

Ὁ Θεὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐμπειρίας εἶναι Ἕνας καὶ Τριαδικός. Γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀλήθειας τοῦ Ἐνὸς Θεοῦ, ἡ Ἐκκλησία χρησιμοποιεῖ καταχρηστικὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἔννοια τῆς μιᾶς Οὐσίας. Καὶ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς τριαδικότητος τοῦ Θεοῦ, χρησιμοποιεῖ τὴν ἔννοια τῶν τριῶν Ὑποστάσεων ἢ Προσώπων. Ἔτσι γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὁ Θεὸς εἶναι ὁμοούσιος (μία Οὐσία) καὶ τριουπόστατος (τρεῖς Ὑποστάσεις ἢ Πρόσωπα).

Χρησιμοποιοῦμε καταχρηστικὰ τὴν ἔννοια τῆς οὐσίας, γιατί ἡ λέξις αὐτὴ σημαίνει τὸ γεγονὸς τῆς μετοχῆς στὸ εἶναι- παράγεται ἡ λέξις οὐσία ἀπὸ τὸ θηλυκὸ* τῆς μετοχῆς τοῦ ρήματος εἶμι. Στὴν περίπτωση ὅμως τοῦ Θεοῦ δὲν μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ μετοχὴ στὸ εἶναι, ἀλλὰ γιὰ τὸ ἴδιο τὸ εἶναι, τὸ πλήρωμα κάθε δυνατότητας γιὰ ὑπαρξὴ καὶ ζωὴ. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀποφατικὴ διατύπωση ὑπερούσιος οὐσία ποὺ συχνὰ χρησιμοποιοῦν οἱ Πατέρες εἶναι πιὸ κοντὰ στὴν ἔκφραση τῆς ἀλήθειας τοῦ Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡστόσο, ἡ διάκριση Οὐσίας καὶ Ὑποστάσεων τῆς Οὐσίας εὐκολύνει τὴν Ἐκκλησία νὰ «ὀρίσει» καὶ περιγράψει τὴν ἐμπειρία τῆς ἀποκάλυψης τοῦ Θεοῦ. Κατανοοῦμε κάπως σαφέστερα τὸ τί θέλει νὰ ὀρίσει αὐτὴ ἡ διάκριση, ἂν σκεφθοῦμε ὅτι ὁ ἄνθρωπος, πλασμένος «κατ' εἰκόνα» τοῦ θεοῦ, εἶναι ἐπίσης μία οὐσία (ὁμοούσιος) καὶ πάμπολλες ὑποστάσεις ἢ πρόσωπα (μουριπόστατος). Συνάγουμε τὴν ἔννοια τῆς μιᾶς οὐσίας ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν ιδιοτήτων καὶ γνωρισμάτων ποὺ χαρακτηρίζουν κάθε ἄνθρωπο: Κάθε ἄνθρωπος ἔχει λόγο, σκέψη, βούληση, κρίση, φαντασία, μνήμη κλπ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι μετέχουμε μὲ αὐτοὺς τοὺς κοινούς τρόπους στὴν ὑπαρξὴ, στὸ εἶναι- ἔχουμε κοινὴ οὐσία. Ἀλλὰ κάθε ἐπιμέρους πραγματοποίηση (ὑπόσταση) αὐτῆς τῆς οὐσίας, δηλαδὴ ὁ κάθε ἄνθρωπος χωριστά, ἐνσαρκώνει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῆς οὐσίας μὲ τρόπο μοναδικό, ἀνόμοιο καὶ ἀνεπανάληπτο:

---

* σελ. 49

Μιλάει, σκέφτεται, κρίνει, φαντάζεται με τρόπο απόλυτα *έτερον* (διαφορετικό από κάθε άλλον άνθρωπο)- κάθε ανθρώπινη ύπαρξη έχει απόλυτη *έτερότητα*.

Μιλᾶμε λοιπὸν γιὰ οὐσία, ἢ ὁποῖα ὅμως, τόσο στὴν περίπτωση τοῦ Θεοῦ ὅσο καὶ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ὑπάρχει ξέχωρα ἀπὸ τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα ποὺ τὴν κάνουν ὑπαρκτή. Τὰ πρόσωπα *ὑποστασιάζουν* τὴν οὐσία, τῆς δίνουν *ὑπόσταση*, δηλαδή πραγματική καὶ συγκεκριμένη ὑπαρξη.* Ἡ οὐσία ὑπάρχει μόνο «ἐν προσώποις», τὰ πρόσωπα εἶναι ὁ *τρόπος ὑπάρξεως* τῆς οὐσίας.

Αὐτὸ πάλι δὲν σημαίνει ὅτι ἡ οὐσία εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἀφηρημένη ἔννοια (ἢ ἔννοια τῆς Θεότητας ἢ τῆς ἀνθρωπότητας) ποὺ συγκροτεῖται μόνο στὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου σὰν σύνοψη κοινῶν ιδιωμάτων καὶ γνωρισμάτων. Λέμε ὅτι ἡ οὐσία δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνο ἐνσαρκωμένη στὰ συγκεκριμένα πρόσωπα, ὅμως, εἰδικὰ στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου, τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα (ὅλοι μας) ἔχουμε μιὰ πραγματική ἐμπειρία διαφοροποίησης τῆς προσωπικῆς μας ὑπόστασης ἀπὸ τὴν οὐσία ἢ φύση† μας. Νιώθουμε συχνὰ νὰ ὑπάρχουν μέσα μας δυὸ ἐπιθυμίες, δυὸ θελήσεις, δυὸ ἀνάγκες ποὺ ζητοῦν ἱκανοποίηση. Ἡ μιὰ ἐπιθυμία, θέληση ἢ ἀνάγκη ἐκφράζει τὴν ἐλεύθερη *προσωπική* μας ἐπιλογή καὶ προτίμηση, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἶναι μιὰ *φυσική* παρόρμηση (τάση ἢ ροπὴ) ποὺ ἀντιμάχεται τὴν πρώτη, ἐμφανίζεται σὰν *ἀπρόσωπη* (ἐνστικτώδης, ὅπως λέμε) ἀπαίτηση ποὺ δὲν ἀφήνει περιθώρια ἐλεύθερης σκέψης, κρίσης καὶ ἀπόφασης. Αὐτὸν τὸ διχασμὸ ἐπισημαίνει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ὅταν γράφει στοὺς Ρωμαίους: «Βλέπω ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου... Οὐ γὰρ ὁ θέλω τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὁ μισῶ τοῦτο ποιῶ... Τὸ γὰρ θέλειν παράκειται μοι» (Ρωμ. 7,15-23).

Σὲ ἐπόμενες σελίδες αὐτοῦ τοῦ βιβλίου θὰ μιλήσουμε ἀναλυτικότερα γι' αὐτὴ τὴν «ἀνταρσία» τῆς ἀνθρώπινης φύσης ἐνάντια στὴν ἐλευθερία τοῦ προσώπου- τὴν ὁρμὴ τῆς φύσης νὰ ὑπάρξει, νὰ συντηρηθεῖ καὶ νὰ διαιωνισθεῖ καθεαυτήν, μόνο ὡς φύση, ὄχι ὡς προσωπικὴ ἑτερότητα καὶ ἐλευθερία.‡ Καὶ θὰ δοῦμε ὅτι αὐτὸς ὁ διχασμὸς φύσεως καὶ προσώπου συνιστᾷ τὴν ἀποτυχία («ἁμαρτία») τῆς ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, με ἔσχατη συνέπεια τὸ θάνατο. Ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ ἡ ἀλήθεια τῆς φύσης ἢ οὐσίας, ποὺ τὴν σπουδάζουμε στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑπαρκτικὴ ἐμπειρία ἀντίθεσης στὴν ἐλευθερία τοῦ προσώπου. Στὴν περίπτωση ὅμως

* σελ. 50

† Οἱ δυὸ ὄροι: οὐσία καὶ φύση χρησιμοποιοῦνται συνήθως μετὰ τὸ ἴδιο νοηματικὸ περιεχόμενο.

‡ σελ. 51

τοῦ Θεοῦ δὲν ἔχουμε κανένα δεδομένο γιὰ τὴ σπουδὴ τῆς Οὐσίας του, πιστεύουμε μόνο ὅτι ἐκεῖ δὲν ὑπάρχει ἀντίθεση Φύσεως καὶ Προσώπου, ἀφοῦ δὲν ὑπάρχει ἀποτυχία καὶ θάνατος. Τολμοῦμε νὰ ποῦμε (πάντοτε σχετικὰ, μὲ τὶς περιορισμένες δυνατότητες τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας) ὅτι ἡ ὑπαρκτικὴ πληρότητα τῆς θείας Φύσης ἑναρμονίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν ἐλευθερία τῶν θείων Προσώπων, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι κοινὴ ἡ θεία θέληση καὶ ἐνέργεια καὶ ἀδιάρρηκτη ἡ ἐνότητα ζωῆς τῆς Τριάδας. Ἐνότητα καὶ Φύσεως καὶ ἐλευθερίας, ἐλευθερίας ποὺ ἐνοποιεῖ τὴ φύση στὴ ζωὴ τῆς ἀγάπης- ἡ ἀγάπη συνιστᾷ τὸ εἶναι τῆς Θεότητας. Ἀλλὰ τί ἀκριβῶς εἶναι ἡ Οὐσία τῆς Θεότητας τὴν ὁποία ὑποστασιάζουν τὰ τρία Πρόσωπα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸ γνωρίζουμε. Ξεπερνᾷ ὄχι μόνο τὶς δυνατότητες τῆς γλώσσας μας, ἀλλὰ καὶ τὶς ἀντιληπτικὲς μας ικανότητες καὶ τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας μας. Μιλᾷμε λοιπὸν γιὰ τὸ ἀπερινόητο μυστήριον τῆς Θεότητας, τὴν ἀνεξιχνίαστη ἀλήθεια τῆς θείας Οὐσίας.

ε. Τὸ πρόσωπο

Ἄγνοοῦμε τί εἶναι στὴν Οὐσία του ὁ Θεός, γνωρίζουμε ὅμως τὸν τρόπο ὑπάρξεώς του. Ὁ Θεός εἶναι *προσωπικὴ ὑπαρξη*, τρεῖς συγκεκριμένες προσωπικὲς ὑπάρξεις, ποὺ ἡ Ἐκκλησία ἔχει τὴν ἄμεση ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς προσωπικῆς τους ἐτερότητας.*

Ἐδῶ πρέπει νὰ σταθοῦμε καὶ πάλι: Τί εἶναι ἀκριβῶς μιὰ *προσωπικὴ ὑπαρξη*, τί σημαίνει *πρόσωπο*; Ὁ ὀρισμὸς μοιάζει δύσκολος, ἴσως τελικὰ ἀνέφικτος. Ἀκόμα καὶ στὴν περίπτωση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου ἡ σωματικὴ ἀτομικότητα κάνει συγκεκριμένη καὶ ἄμεσα προσιτὴ τὴν «προσωπικότητα», τὰ *προσωπικὰ* στοιχεῖα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης, μοιάζει σχεδὸν ἀκατόρθωτο νὰ ὀρίσουμε ἀντικειμενικὰ τί εἶναι αὐτὸ ποὺ συνιστᾷ τὴν *προσωπικότητα*- αὐτὸ ποὺ προσδίδει *προσωπικὸ* χαρακτήρα στὴν ὑπαρξη.

Βέβαια, ὑπάρχει μιὰ καταρχὴν ἀπάντηση ποὺ δίνεται συνήθως σὲ αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα: Ὅλοι καταλαβαίνουμε ὅτι αὐτὸ ποὺ διαφοροποιεῖ τὴν *προσωπικὴ*

---

* σελ. 52

ύπαρξη από κάθε άλλη μορφή ύπαρξεως, είναι η *αὐτοσυνειδησία* και η *έτερότητα*. Αὐτοσυνειδησία λέμε τὴν αὐτεπίγνωση τῆς ύπαρξης, τὴ βεβαιότητα ποὺ ἔχω ὅτι ὑπάρχω, και ὅτι εἶμαι ἐγὼ ποὺ ὑπάρχω, ἓνα ὄν με ταυτότητα, ταυτότητα ποὺ με διαφοροποιεῖ ἀπὸ κάθε ἄλλο ὄν. Καὶ αὐτὴ ἡ διαφοροποίηση εἶναι μιὰ ἀπόλυτη *έτερότητα*, ἓνας μοναδικός, ἀνόμιος και ἀνεπανάληπτος χαρακτηρας ποὺ καθορίζει τὴν ὑπαρξή μου.

Ὡστόσο, ἡ αὐτεπίγνωση τῆς ύπαρξης, τὸ ἐγὼ, ἡ ταυτότητα, ἡ συνείδηση τῆς ἀπόλυτης έτερότητας, δὲν εἶναι ἀπλὰ και μόνο ἓνα προῖδὸν τῆς σκέψης, ἀποτέλεσμα μιᾶς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου ποὺ τὴ λέμε νόηση. Ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι κάτι πολὺ περισσότερο ἀπὸ μιὰ νοητικὴ βεβαιότητα, ἔχει «ὑποστρώματα» ποὺ σῆμερα τὰ διερευνᾷ μιὰ ὀλόκληρη ἐπιστήμη, ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους, και τὰ ὀνομάζει ὑποσυνείδητο, ἀσυνείδητο, ἐγὼ, ὑπερεγὼ- με μύριους τρόπους προσπαθεῖ νὰ καθορίσει αὐτὸ τὸ τελικὰ ἄπιαστο και ἀπροσδιόριστο ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, πέρα ἀπὸ λειτουργίες σωματικὲς και βιοχημικὲς ἀντιδράσεις* και ἐρεθισμοὺς κυττάρων ἢ ὅποιες ἄλλες ἀντικειμενοποιημένες ἐρμηνεῖς.

Μέσα ἀπὸ τὶς ἀναλύσεις τῶν ὀνειρῶν, τῶν συνειρμῶν, τῶν αὐτοματισμῶν τῆς συμπεριφορᾶς, τὴν ἀναγωγή σὲ παιδικὰ βιώματα, στὶς πρωτογενεῖς σχέσεις με τὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους προσπαθεῖ νὰ ἀνιχνεύσει τὸν τρόπο συγκρότησης και ὀρίμανσης τοῦ ἐγὼ- και αὐτὸς ὁ τρόπος (τόσο τῆς συγκρότησης ὅσο και τῆς ὀρίμανσης τοῦ ἐγὼ) δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴ σχέση, τὴν ἀναφορά. Εἶναι ἡ δυνατότητα ποὺ *συνιστᾷ* τὸν ἄνθρωπο: νὰ βρῖσκεται *ἀπέναντι* σὲ κάποιον ἢ κάτι, νὰ ἔχει *ὄψη-πρὸς* κάποιον ἢ κάτι, νὰ εἶναι *πρὸς-ὀπον*[†]. Νὰ λέει: ἐγὼ, ἀπευθυνόμενος σὲ ἓνα σύ, νὰ διαλέγεται, νὰ κοινωνεῖ. Τὸ πρόσωπο δὲν εἶναι μιὰ ἀριθμητικὴ μονάδα, ἄτομο ἓνὸς συνόλου, μιὰ ὀντότητα καθεαυτὴν. Εἶναι, μόνο ὡς αὐτοσυνειδησία έτερότητας, ἐπομένως μόνο *ἔναντι* κάθε ἄλλης ύπαρξης, μόνο σὲ σχέση, σὲ ἀναφορά.

Γι' αὐτὸ και μόνο ἡ ἄμεση σχέση, ἡ συνάντηση, ἡ ἀναστροφή μπορεῖ νὰ μᾶς κάνει γνωστὸ ἓνα πρόσωπο. Καμιὰ ἀντικειμενικὴ πληροφορία δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἐξαντλήσει τὴν ἀνομοιότητα τοῦ προσώπου, νὰ μᾶς γνωρίσει τὸ πρόσωπο. Ὅσεσδήποτε λεπτομερειακὲς περιγραφὲς κι ἂν δώσουμε, ὅσο κι ἂν ἐπιμεῖνουμε στὶς ποσοτικὲς ἀποχρώσεις ἀτομικῶν γνωρισμάτων και ἰδιοτήτων (φυσιογνωμικὰ

* σελ. 53

[†] Ἡ πρόθεση *πρὸς* μαζί με τὸ οὐσιαστικὸ *ὀψ* (γενική: ὀπὸς) ποὺ σημαίνει ὀμμα, ὀφθαλμός, ὀψις, σχηματίζουν τὴ σύνθετη λέξη *πρὸς-ὀπον*.

χαρακτηριστικά, ψυχοσύνθεση, χαρακτήρας κλπ.), οί προσδιορισμοί μας θα αντιστοιχούν όπωσδήποτε σε περισσότερα άτομα, γιατί είναι αδύνατο με τις αντικειμενικές διατυπώσεις της καθημερινής μας γλώσσας να έπισημάνουμε τη μοναδικότητα και άνομοιότητα ένός προσώπου.* Γι' αυτό και πρέπει ξεχωριστά να εκτιμήσουμε τη σπουδαιότητα της λειτουργίας του *ονόματος*, πού μόνο αυτό, πέρα από έννοιες και προσδιορισμούς, μπορεί να σημάνει τη μοναδικότητα, να εκφράσει και φανερώσει ένα πρόσωπο.

στ. Η έμπειρία της σχέσης

Άν μέσα από όλες αυτές τις περιγραφές και αναλύσεις σχεδιάζεται κάπως και περιγράφεται ή έμπειρία της πρόσβασης στην άλήθεια του προσώπου, τότε μπορούμε να πούμε ότι αυτή την έμπειρία έχει ή Έκκλησία στη συνάντηση και σχέση της με τις Έποστάσεις της Θεότητας. Είδαμε ότι αρχικά τον προσωπικό χαρακτήρα της Θεότητας βεβαιώνει ή έμπειρία των πατέρων του Ίσραήλ: Τον συναντούν «πρόσωπο με πρόσωπο», μιλάνε μαζί του «ένώπιος ένωπίω». Ο Θεός του Ίσραήλ είναι ό άληθινός Θεός, δηλαδή ό πραγματικά ύπαρκτός, ό ζών Θεός, έπειδή είναι ό Θεός της *σχέσης*, της προσωπικής άμεσότητας. Ό,τι είναι πέρα από τη δυνατότητα της σχέσης, τó άσχετο, είναι και άνύπαρκο, έστω κι άν τó βεβαιώνει ή ανθρώπινη λογική. Πάνω στο όρος Χωρηβ ό Μωσής ζητάει από τον Θεό να άποκαλύψει ό Ίδιος στο λαό του την προσωπική του ταυτότητα δηλώνοντας τó Όνομά του (Έξοδ. 3,13-14). «Έγώ είμι ό ών», άπαντάει ό Θεός, και ό Μωσής άναγγέλει στο λαό ότι τον στέλνει ό Γιαχβέ (ό «έγώ είμι»[†]) και καλεί τους Ίσραηλίτες να λατρέψουν τον «αυτός έστι». Τό θεϊκό Όνομα δέν είναι ένα ούσιαστικό, πού θα κατέτασσε τον Θεό άνάμεσα στα όντα, ούτε ένα έπίθετο, πού θα του πρόσδιδε ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα.[‡] Είναι ένα ρήμα,

* σελ. 54

† σ.σ.: ό Έχεγιέ, ό «έγώ είμι».

‡ σελ. 55

είναι στα χείλη των ανθρώπων ή ήχω του Λόγου με τον οποίο ο Θεός αυτοορίζεται ως ύπαρκτος, ως ο μόνος κατεξοχήν ύπαρκτος.

Ο Θεός αυτοορίζεται ως ύπαρκτος μέσα στα όρια μιᾶς σχέσης με το λαό του- ή αποκάλυψη του ὄνομός του ως ύπαρκτου είναι μιὰ σχέση-Διαθήκη με τον Ἰσραήλ. Για τους Ἰσραηλίτες ο Θεός δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὴν Οὐσία του νὰ εἶναι ὑπαρκτός, ἡ ὑπαρξή του δὲν εἶναι μιὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα. Εἶναι ὑπαρκτός, γιατί εἶναι πιστὸς στὴ σχέση-Διαθήκη του με τὸ λαό του, ἡ ὑπαρξή του βεβαιώνεται ἀπὸ τὴ σχέση-πιστότητα, δηλαδή ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἀμεσότητα τῆς ἀποκάλυψής του καὶ τὶς παρεμβολές του στὴν ἱστορία τοῦ Ἰσραήλ.

ζ. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς ζωῆς

Στὴν Καινὴ Διαθήκη ὁλοκληρώνεται αὐτὴ ἡ ἀποκάλυψη: Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ πραγματικὰ ὑπαρκτός, ἐπειδὴ εἶναι ὁ Πατὴρ, εἶναι ὁ προσωπικὸς Θεὸς- προσωπικὸς ὄχι μόνο «ἐναντι» τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ στὸ ἴδιο τὸ εἶναι του: «ἐναντι» τοῦ Υἱοῦ του καὶ τοῦ Πνεύματός του. Ὅτι ἀφορᾷ στὸ Θεό, πηγάζει ἀπὸ αὐτὴ τὴ σχέση τῆς πατρότητας, τῆς υἰότητας καὶ τῆς ἐκπόρευσης, ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τῶν Προσώπων ποὺ προϋποθέτει αὐτὴ ἡ σχέση- ὄχι ἀπὸ τὶς λογικὲς συνέπειες τῆς ἔννοιας Θεός, ὄχι ἀπὸ τὰ ἀναγκαῖα καὶ ὑποχρεωτικὰ ιδιώματα τῆς οὐσίας Θεός.

Φανερώνοντας ὁ Ἰησοῦς τὸν ἑαυτό του ὡς τὸν Υἱὸ τοῦ Θεοῦ, ἀποκαλύπτει ὅτι ὁ Πατὴρ εἶναι τὸ ὄνομα ποὺ ἐκφράζει με τὸν βαθύτερο τρόπο τὴν ὑπόσταση τοῦ Θεοῦ,* αὐτὸ ποὺ πραγματικὰ εἶναι ὁ Θεός: Εἶναι γεννήτορας καὶ ζωοποιὸς ἀρχή, ἡ ἀφετηριακὴ δυνατότητα μιᾶς σχέσης ποὺ ὑποστασιάζει (κάνει ὑπόσταση) τὸ εἶναι. Στὰ Εὐαγγέλια ὁ Χριστὸς ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ πατρότητα τοῦ Θεοῦ ἔχει καταρχὴν μοναδικὸ χαρακτήρα: ἀντιστοιχεῖ στὸν μονογενῆ Υἱό, ποὺ εἶναι ὁ «ἀγαπητὸς» (Ματθ. 3,17), ὁ «ἐν ᾧ εὐδόκησεν ὁ Πατὴρ» (Λουκ. 3,22), αὐτὸς τὸν ὁποῖο «ἠγάπησε πρὸ καταβολῆς κόσμου» (Ἰωαν. 17,24). Καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ κατεξοχήν βεβαίωση τῆς

* σελ. 56

ἐλευθερίας, ἡ κατεξοχὴν ἀποκάλυψη τῆς *προσωπικῆς* ὑπαρξῆς, τῆς ἐλεύθερης ἀπὸ κάθε προκαθορισμοῦ οὐσίας ἢ φύσεως.

Ὁ Θεὸς-Πατὴρ «γεννᾷ» τὸν Θεὸ-Υἱὸ μονογενῆ, ποὺ θὰ πεῖ: τὸ Πρόσωπο τοῦ Πατρὸς *ὑποστασιάζει* τὸ ἴδιο του τὸ εἶναι (τὴ Θεότητα) σὲ σχέση ἀγαπητικὴ μὲ τὸν Υἱό. Ἡ ἐνότητα τοῦ θείου εἶναι (ὁ Ἕνας Θεός) δὲν συνιστᾷ λογικὴ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ἐνότητα ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης. εἶναι ἐνότητα τῶν βουλήσεων (Ἰωαν. 5,30) καὶ τῶν ἐνεργειῶν (Ἰωαν. 5,17-20) τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἡ ἀμοιβαία ἐνύπαρξή τους (Ἰωαν. 10,38 - 14,10 - 17,21), ἡ ἀμοιβαία στενὴ σχέση τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀγάπης (Ἰωαν. 12,28 - 13,31 - 17,4).

Ὡστόσο, ὁ μοναδικὸς χαρακτήρας τῆς πατρότητας τοῦ Θεοῦ δὲν ἐξαντλεῖται στὴ δυαδικὴ σχέση μὲ τὸν μονογενῆ Υἱό, αὐτὴ ἡ σχέση δὲν εἶναι μιὰ πόλωση τῆς ζωῆς σὲ δυὸ ἀλληλοπεριχωρούμενα μέρη. Ἡ ἐνότητα τοῦ Πατρὸς μὲ τὸν Υἱὸ εἶναι καθολικὰ ζωοποιός, εἶναι ἡ «ὄντως ζωὴ» καὶ τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ Πατὴρ εἶναι αὐτὸς ποὺ ἐπίσης ἐκπορεύει τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο. Μὲ ἓνα ὑποθετικὸ σχῆμα τῆς δικῆς μας ἀνθρώπινης λογικῆς θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι: Δίχως τὴ γέννηση τοῦ Υἱοῦ, ὁ Θεὸς θὰ ἦταν μιὰ ὑπερβατικὴ Μονάδα.* Καὶ δίχως τὴν ἐκπόρευση τοῦ Πνεύματος, θὰ ἦταν ἓνα πρόσωπο «κεκρυμμένο» σὲ μιὰ αὐστηρὰ ιδιωτικὴ σχέση, σχέση ἄσχετη μὲ ὅτιδήποτε δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ καὶ σχέση ποὺ ὀρίζει ἀπλῶς τὴν αἰτία, χωρὶς νὰ συνιστᾷ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς.

Τὸ λέμε αὐτό, ὄχι γιὰ νὰ ἐπιβάλλουμε στὴν ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἓνα σχῆμα τῆς δικῆς μας λογικῆς, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐκφράσουμε τὴν ἱστορικὴ ἐμπειρία τῆς ἀποκάλυψης: Τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο ἐνεργεῖ μέσα στὴν Ἱστορία τὴ φανέρωση τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴ σάρκωση τοῦ Προσώπου τοῦ Λόγου καὶ τὴ σύσταση τοῦ Σώματος τοῦ Λόγου (ποὺ εἶναι ἡ Ἐκκλησία). Καὶ ὅλα αὐτὰ ὡς γεγονότα πάντοτε *ζωοποίησης* τοῦ κτιστοῦ καὶ τελικῆς ἀναφορᾶς στὸ Πρόσωπο τοῦ Πατρὸς, τοῦ ὁποῦ εἰκόνα καὶ φανέρωση εἶναι ὁ Υἱὸς καὶ Λόγος. Στὴν ἀποκάλυψή του διὰ τοῦ Λόγου μέσα στὴ δημιουργία καὶ τὴν Ἱστορία καὶ μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς Γραφῆς ὁ Θεὸς βεβαιώνεται ὡς Πατὴρ κάθε *προσωπικῆς* ὑπαρξῆς ποὺ θὰ δεχθεῖ τὴν *υἰοθεσία*: θὰ δεχθεῖ νὰ πραγματοποιήσει μὲ τὸν Θεὸ τὴν ἴδια σχέση ζωῆς ποὺ ἔχει ὁ Υἱὸς μὲ τὸν Πατέρα. Ἀλλὰ ἡ σχέση τῆς υἰοθεσίας εἶναι ἔργο τοῦ Πνεύματος, ἡ δική του ἐκπόρευση ἀπὸ τὸν Πατέρα καθιστᾷ τὴν υἰότητα σχέση ζωοποιὸ γιὰ κάθε ὑπαρκτό. εἶναι τὸ «πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐν ᾧ

* σελ. 57

κράζομεν ἄββᾶ, ὁ πατήρ. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ... συγκληρονόμοι Χριστοῦ» (Ρωμ. 8,15-17).

η. Ἡ ζωοποιὸς ἀρχὴ

Ἡ Ἐκκλησία, περνώντας ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς ἐνέργειας στὸ ἐπίπεδο τῆς ὑπαρξης, ἀντιλαμβάνεται τὰ κείμενα τῆς Ἁγίας Γραφῆς ὡς μαρτυρία καὶ ἀποκάλυψη τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ὄχι μόνο ἐνεργεῖ, ἀλλὰ καὶ εἶναι ὁ Θεός.* Εἶπαμε κάπου παραπάνω ὅτι πρῶτοι οἱ Καππαδόκες Πατέρες πραγματοποιοῦν μὲ τὴ Θεολογία τους μιὰ ριζοσπαστικὴ τομὴ στὴ σύνολη ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ καινούργια φιλοσοφικὴ σύνθεση ποὺ κατορθώνουν οἱ Πατέρες, εἶναι πρὶν ἀπὸ ὅλα ἕνας σχολιασμὸς τῶν βιβλικῶν κειμένων, μὲ ἀπόλυτη πιστότητα καὶ στὸ πνεῦμα καὶ στὸ γράμμα τῶν κειμένων.

Σὲ τί ἔγκειται ἡ ριζοσπαστικὴ τομὴ γιὰ τὴν ὁποία μιλάμε; Μὲ μιὰ φράση θὰ λέγαμε: στὴν ταύτιση τῆς ὑπόστασης μὲ τὸ πρόσωπο. Τὸ πρόσωπο γιὰ τοὺς πατέρες εἶναι ἡ ὑπόσταση τοῦ εἶναι, ἡ προσωπικὴ ὑπαρξη κάνει πραγματικότητα τὸ εἶναι. Γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία, τὸ εἶναι, ἡ ὑπαρξη γενικά, δὲν θεωρεῖται οὔτε κάτι αὐτονόητα δεδομένο, οὔτε ὑποταγμένο σὲ ἕνα προκαθορισμένο λόγο ἢ τρόπο πραγματοποίησης (ὑπόστασης)- τὸ ὑπαρκτὸ δὲν προκαθορίζεται στὴν ὑπόστασή του ἀπὸ τὴ δεδομένη οὐσία του.

Ἕνα ἀπλὸ παράδειγμα θὰ μᾶς δείξει, πῶς λειτουργοῦσε ἡ ἀρχαιοελληνικὴ σκέψη στὸ θέμα αὐτὸ- καὶ πῶς ἐξακολούθησε νὰ λειτουργεῖ ἡ φιλοσοφία, σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις, στὴ Δύση:

Ὅταν θέλω νὰ κατασκευάσω ἕνα χαρτοκόπτη, πρέπει πρῶτα νὰ συλλάβω μὲ τὸ νοῦ μου τὴν ἔννοια χαρτοκόπτης, τὸ σύνολο τῶν γνωρισμάτων (λόγων) ποὺ χαρακτηρίζουν ἕνα χαρτοκόπτη, δηλαδή τὴ δεδομένη οὐσία του. Προηγεῖται ἡ οὐσία «χαρτοκόπτης» καὶ ἀκολουθεῖ ἡ κατασκευὴ τοῦ συγκεκριμένου χαρτοκόπτη- ἡ κατασκευὴ ὑποστασιάζει (κάνει ὑπόσταση, συγκεκριμένη ὑπαρξη) τὴ δεδομένη οὐσία τοῦ χαρτοκόπτη.

---

* σελ. 58

Ἄν διευρύνουμε τὸ παράδειγμα, θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι κάθε ὑπαρκτὸ εἶναι ἢ ὑπόσταση (πραγματοποίηση) μιᾶς καθολικῆς οὐσίας.* Αὐτὴ προηγείται καὶ καθορίζει τὸν τρόπο καὶ λόγο τῆς ἰδιαιτερότητας τοῦ κάθε ὑπαρκτοῦ. Καὶ ὁ Θεὸς λοιπόν, ἂν εἶναι πραγματικὰ ὑπαρκτός, εἶναι καὶ αὐτὸς ὑπόσταση μιᾶς δεδομένης οὐσίας- ἢ ὑπαρξῆς του πραγματοποιεῖ (ὑποστασιάζει) τὸν δεδομένο τρόπο καὶ λόγο τῆς οὐσίας του.

Μὲ ἄλλα λόγια: αὐτὸ ποὺ ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὑπαρξῆ (ἢ δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς, ἢ δυνατότητα τοῦ εἶναι) εἶναι μιὰ λογικὴ ἀναγκαιότητα, κάποιοι δεδομένοι λόγοι ἢ τρόποι ἢ οὐσίαις ἢ ιδέαις στὶς ὁποῖες ὑποτάσσεται ἢ πραγματοποιεῖται (ὑπόσταση) κάθε συγκεκριμένης ὑπαρξῆς, ἀκόμα καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Ὁ Πλάτων μίλησε πολὺ συγκεκριμένα γιὰ ἓνα «κόσμο ιδεῶν-οὐσιῶν» ποὺ περιλαμβάνει τὰ λογικὰ «ὑποδείγματα» κάθε ὑπαρξῆς καὶ προϋπάρχει καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ἡ Ἐκκλησία, μὲ τὴ διδασκαλία τῶν Πατέρων της, ἀρνεῖται ριζικὰ αὐτὴ τὴ θεώρηση. Δὲν εἶναι ἡ οὐσία ποὺ προηγείται καὶ προκαθορίζει τὴν ὑπαρξῆ, ἀλλὰ εἶναι τὸ πρόσωπο ποὺ συνιστᾶ τὴν ἀρχικὴ δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς, τὴν ἀφετηριακὴ δυνατότητα τοῦ εἶναι. Προηγείται τὸ πρόσωπο ὡς αὐτοσυνειδησία μὲ ἀπόλυτη ἑτερότητα, δηλαδὴ μὲ ἀπόλυτη ἐλευθερία ἀπὸ κάθε ἀναγκαιότητα, ἀπὸ κάθε προκαθορισμὸ λόγου, τρόπου ἢ οὐσίας.

Ἀφετηριακὴ δυνατότητα τῆς ὑπαρξῆς, πηγὴ καὶ αἰτία τοῦ εἶναι, εἶναι γιὰ τὴν Ἐκκλησία ὁ προσωπικὸς Θεός. Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι καταρχὴν μιὰ δεδομένη Οὐσία, ποὺ ἐν συνεχείᾳ ὑπάρχει ὡς Πρόσωπο. Ἀλλὰ εἶναι καταρχὴν ἓνα Πρόσωπο, ποὺ ἀπόλυτα ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε ἀναγκαιότητα καὶ κάθε προκαθορισμὸ ὑποστασιάζει (κάνει ὑποστάσεις) τὸ εἶναι του, τὴν Οὐσία του, γεννώντας ἀϊδίως τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύοντας τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιο. Τὸ Πρόσωπο τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς προηγείται καὶ καθορίζει τὴν Οὐσία του, δὲν προκαθορίζεται ἀπὸ αὐτήν.† Ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὑποχρεωμένος ἀπὸ τὴν Οὐσία του νὰ εἶναι Θεός, δὲν εἶναι ὑποταγμένος στὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξῆς του. Ὁ Θεὸς ὑπάρχει, ἐπειδὴ εἶναι ὁ Πατήρ: αὐτὸς ποὺ βεβαιώνει ἐλεύθερα τὴ θέλησή του νὰ ὑπάρχει, γεννώντας τὸν Υἱὸ καὶ ἐκπορεύοντας τὸ Πνεῦμα. Ὑπάρχει, ἐπειδὴ ἀγαπάει καὶ ἡ ἀγάπη εἶναι μόνον γεγονός ἐλευθερίας.

* σελ. 59

† σελ. 60

Ἐλεύθερα καὶ ἀπὸ ἀγάπῃ ὁ Πατὴρ («ἀχρόνως καὶ ἀγαπητικῶς») ὑποστασιάζει τὸ εἶναι του σὲ Τριάδα Προσώπων, συνιστᾷ τὸ λόγο-τρόπο τῆς Ὑπαρξῆς του ὡς κοινωνία προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης.

θ. Ἐλευθερία καὶ ἀγάπη

Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς ἀλήθειας εἶναι καίριες. Ἀρχή, αἰτία, πηγὴ, ἀφετηρία τῆς ὑπαρξῆς δὲν εἶναι μιὰ ἀπρόσωπη λογικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν εἶναι ἡ ἀνευρημένη προὔπαρξη μιᾶς θείας Οὐσίας, δὲν εἶναι ἡ τυφλὴ ὁρμὴ μιᾶς ἀπροσδιόριστης, ἀπόλυτης Φύσης. Εἶναι ἡ ἐλευθερία ἑνὸς Προσώπου, ποὺ πραγματοποιεῖ τὴν ὑπαρξή, ἐπειδὴ ἀγαπάει. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, οἱ ιδιότητες ποὺ ἀποδίδουμε στὸν Θεὸ μὲ τὸ μέτρο τῶν δυνατοτήτων τῆς δικῆς μας λογικῆς καὶ γλώσσας, δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται γνωρίσματα ποὺ ἐπιβάλλονται στὴ θεία Ὑπαρξὴ ἀπὸ τὴν Οὐσία ἢ Φύση της, ἀλλὰ συνέπειες τοῦ τρόπου τῆς προσωπικῆς ὑπάρξεως.

Ἔτσι, ὁ Θεὸς εἶναι ἄκτιστος, ὄχι γιατί ἡ Οὐσία του ὀφείλει νὰ εἶναι ἄκτιστη, ἀλλὰ γιατί εἶναι «ὄντως Πρόσωπον», ἓνα Ἐγὼ ὑπαρκτικῆς αὐτοσυνειδησίας ἐλεύθερης ἀπὸ κάθε προκαθορισμό, ἐπομένως καὶ ἀπὸ κάθε προέλευση, κτιστότητα ἢ ἀπορροή. Εἶναι ἄχρονος, αἰδῖος καὶ αἰώνιος, ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ προσωπικὴ του Ὑπαρξὴ συνιστᾷ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (σκοπὸ) τοῦ εἶναι του-^{*} δὲν τείνει νὰ γίνῃ αὐτὸ ποὺ ἡ οὐσία του προδιαγράφει, ὥστε ἡ τάση καὶ φορὰ τῆς ὑπαρξῆς του πρὸς τὸ οὐσιαστικὸ της τέλος (σκοπὸ) νὰ συνιστᾷ χρονικὴ διάρκεια. Εἶναι ἀπειρος καὶ ἀπεριόριστος, «ὑπὲρ τὸ ποῦ», γιατί ὁ προσωπικὸς τρόπος ὑπάρξεώς του εἶναι ἡ ἀδιάστατη κοινωνία τῆς ἀγάπης· ὑπάρχει ὡς ἀγάπη, ὄχι ὡς αὐτόνομη ἀτομικότητα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν ἀντι-τίθεται δημιουργώντας ἀπόσταση καὶ ἐπομένως μετρητὰ μεγέθη· ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Προσώπου τοῦ Θεοῦ εἶναι μιὰ ἀδιάστατη ἐγγύτητα, δίχως πέρασ, ὄριο ἢ μέγεθος.

Ἡ Ἁγία Γραφὴ μᾶς βεβαιώνει ὅτι «ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ» (1 Ἰωαν. 4,16). Δὲν μᾶς λέει ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει ἀγάπη, ὅτι ἡ ἀγάπη εἶναι ἓνα προσόν, μιὰ ιδιότητα τοῦ Θεοῦ. Μᾶς βεβαιώνει ὅτι αὐτὸ ποὺ εἶναι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ὡς ἀγάπη, ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη. Ὁ Θεὸς εἶναι Τριάδα Προσώπων καὶ

---

* σελ. 61

αὐτὴ ἡ Τριάδα εἶναι Μονάδα ζωῆς, γιατί ἡ ζωὴ τῶν Ὑποστάσεων τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἀπλὴ ἐπιβίωση, ἓνα παθητικὸ γεγονὸς συντήρησης στὴν ὑπαρξή, ἀλλὰ μιὰ δυναμικὴ πραγματοποίηση ἀγάπης, μιὰ ἀδιάρρηκτη ἐνότητα ἀγάπης. Τὸ κάθε Πρόσωπο ὑπάρχει ὄχι γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ ὑπάρχει προσφερόμενο στὴν κοινωνία τῆς ἀγάπης μὲ τὰ ἄλλα Πρόσωπα. Ἡ ζωὴ τῶν Προσώπων εἶναι μιὰ «ἀλληλοπεριχώρηση» τῆς ζωῆς, ποὺ θὰ πεῖ: ἡ ζωὴ τοῦ ἑνὸς γίνεται ἡ ζωὴ τοῦ ἄλλου, ἡ Ὑπαρξὴ τους ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν πραγματοποίηση τῆς ζωῆς ὡς κοινωνίας, ἀπὸ τὴ ζωὴ ποὺ ταυτίζεται μὲ τὴν αὐτοπροσφορὰ, τὴν ἀγάπη.

Ἄν λοιπὸν ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ὄντως Ὑπαρξὴ καὶ ζωὴ, ἡ αἰτία καὶ πηγὴ καὶ ἀφετηρία τοῦ εἶναι, τότε σὲ καμιά περίπτωση τὸ εἶναι, ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ζωὴ, δὲν μπορεῖ νὰ χωριστεῖ ἀπὸ τὴ δυναμικὴ τῆς ἀγάπης.* Ἀφοῦ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο εἶναι ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀγάπη, καὶ ἀπὸ αὐτὸ τὸν τρόπο πηγάζει κάθε δυνατότητα καὶ ἔκφραση ζωῆς, τότε γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ ζωὴ, πρέπει νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἀγάπη. Ἄν δὲν λειτουργήσῃ ὡς ἀγάπη, τότε ἡ ὑπαρξὴ δὲν συνιστᾷ ζωὴ, καὶ αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενον εἶναι μιὰ δυνατότητα ἐλευθερίας τοῦ προσώπου, ἀφοῦ μόνο τὸ πρόσωπο καὶ μόνο ὡς κατόρθωμα ἐλευθερίας μπορεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ ζωὴ ὡς ἀγάπη. Ἄν ἡ ἐλευθερία τῶν προσωπικῶν ὑποστάσεων θελήσῃ νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπαρξὴ ὄχι μὲ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς, τὸν τρόπο τοῦ τριαδικοῦ πληρώματος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ μὲ τρόπο ἄλλον ἀπὸ αὐτὸν ποὺ συνιστᾷ τὴ ζωὴ, τότε ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ δὲν κατορθώνει τὸ τέλος (σκοπὸ) τῆς ποὺ εἶναι ἡ ζωὴ, ἀποτυχαίνει ὡς πρὸς τὸν ἴδιο τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει, καὶ τότε ὁ θάνατος φανερώνεται ὡς ἡ ἔσχατη συνέπεια τῆς ἐπαναστατημένης ἐλευθερίας.

Ἡ ἀλήθεια τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ τῆς Ἐκκλησίας δὲν εἶναι μιὰ ἐπιμέρους «θρησκευτικὴ» ἀλήθεια, μιὰ καλύτερη ἢ χειρότερη ἀπάντηση, ἀπὸ τὶς τόσες ποὺ ἔχουν δοθεῖ, στὸ πρόβλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀλήθεια τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ ἀπάντηση τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, εἶναι ὁ φωτισμὸς τοῦ μυστηρίου τῆς ὑπαρξὸς, ἡ ἀποκάλυψη τῆς δυνατότητας γιὰ τὴν ὄντως ζωὴ, τὴν ἐλεύθερη ἀπὸ τὸ χρόνο καὶ τὴ φθορὰ.

6. Ο ΚΟΣΜΟΣ†

[.....]

* σελ. 62

† σελ. 63

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	3.....	[9]
1. «Θετική» γνώση και Μεταφυσική.....	5.....	[11]
2. Τò πρόβλημα τοῦ Θεοῦ.....	9.....	[17]
α. Ἡ θρησκευτικὴ ἀφετηρία.....	9.....	[17]
β. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας.....	10.....	[18]
γ. Ἡ προσωπικὴ σχέση.....	12.....	[20]
δ. Ἐπιλογὴ στόχου καὶ δρόμου.....	13.....	[22]
3. Ἡ πίστη.....	16.....	[25]
4. Ἡ ἀποφατικὴ γνώση.....	19.....	[31]
α. Δόγμα καὶ αἴρεση.....	19.....	[31]
β. Τὰ ὅρια τῆς ἐμπειρίας.....	20.....	[32]
γ. Ἀποφατισμὸς.....	21.....	[34]
δ. Εἰκονολογικὴ γλώσσα.....	22.....	[35]
ε. Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανικὴ ἐμπειρία.....	23.....	[36]
5. Ὁ Τριαδικὸς Θεὸς.....	24.....	[39]
α. Ἡ βιβλικὴ μαρτυρία.....	24.....	[39]
β. Ἡ φιλοσοφικὴ πρόκληση.....	27.....	[42]
γ. Ἡ γλωσσικὴ «σάρκα» τῆς ἀλήθειας.....	30.....	[47]
δ. Οὐσία καὶ ὑπόσταση.....	31.....	[48]
ε. Τὸ πρόσωπο.....	33.....	[51]
στ. Ἡ ἐμπειρία τῆς σχέσης;	35.....	[54]
ζ. Ἡ ἀποκάλυψη τῆς ζωῆς.....	36.....	[55]
η. Ἡ ζωοποιὸς ἀρχὴ.....	38.....	[57]
θ. Ἐλευθερία καὶ ἀγάπη.....	40.....	[60]
6. Ὁ κόσμος		
α. Τὸ ἐπιστημονικὸ κοσμοεἶδωλο		
β. Ἡ «λογικὴ» σύσταση τῆς ὕλης		
γ. Φυσικὲς ἐνέργειες		
δ. Φυσικὴ θεωρία		
ε. «Μεσότης» - «μικρόκοσμος»		
στ. Ἀσκητικὴ μαθητεία		
ζ. Χρῆση τοῦ κόσμου		
7. Ὁ ἄνθρωπος		

- α. Εικόνα
- β. Ψυχή
- γ. Λογικὸ - αὐτεξούσιο - ἄρχικὸ
- δ. Πρόσωπο
- ε. Ἡ ἐπιστημονικὴ γλώσσα
- στ. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλώσσα
- ζ. Μετὰ θάνατον ζωὴ
- η. Ἡ διάκριση τῶν φύλων
- θ. Ἡ ἀγαπητικὴ δυναμικὴ
- ι. Ἡ πτώση
- ια. Συνέπειες τῆς πτώσης: ἡ γυμνότητά
- ιβ. Ἡ ἔνοχη
- ιγ. Ἡ τραγωδία τῆς κτίσης
- ιδ. Ἡ ἀγωνία μπροστὰ στὸ θάνατο
- ιε. Οἱ «δεσμῆται χιτῶνες»

8. Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς

- α. Τὸ σκάνδαλο
- β. Κένωση
- γ. «Ἄσυγχύτως» καὶ «ἀδιαφρέτως»
- δ. Τέλεια Θεὸς καὶ τέλειος ἄνθρωπος
- ε. Ἡ Θεοτόκος
- στ. Ἱστορικὲς συντεταγμένες
- ζ. «Πηγὴ» καὶ «πηγὲς»
- η. Ἐκούσιος θάνατος
- θ. «Λύτρο» καὶ «ἔξαγορὰ»
- ι. Ὁ Ἀναστάς
- ια. Ἡ συνανάσταση τοῦ γένους
- ιβ. Ἡ «ὄγδοι ἡμέρα»

9. Ἡ Ἐκκλησία

- α. Κλήση-σύναξι
- β. Πασχάλιο δεῖπνο--
- γ. Ἀνακαίνιση τῆς ζωῆς
- δ. Πεντηκοστή
- ε. Ὑπαρκτικὴ μεταβολὴ
- στ. «Μετουσίωση» καὶ «σύμβολο»
- ζ. Μυστήρια
- η. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱεραρχία
- θ. Σύνοδοι, πρωτεία καὶ αὐθεντία
- ι. Ἡ θρησκευτικὴ ἄλλοτριώση

10. Ἡ Ὁρθοδοξία

- α. Ἀποφατισμὸς καὶ τυπολατρεία
- β. Αἵρεση καὶ καθολικότητα
- γ. Τὸ κριτήριό τῆς ὀρθοδοξίας
- δ. Ἡ ἐλληνικὴ συμβολὴ
- ε. Ἡ δυτικὴ ἀπόκλιση
- στ. Ἡ ἱστορικὴ μεταβολὴ
- ζ. Ὁ ἐκδυτικισμὸς τῆς Ἀνατολῆς
- η. Ὁρθοδοξία καὶ Δύση Σήμερα

Ἀλφαβητικὸ εὔρετήριο.....